

תל חי, 1920-2020

בין היסטוריה לזיכרון

עורכים

יעל זרובבל ואמיר גולדשטיין

אוניברסיטת תל אביב

המכון לחקר הציונות וישראל
ע"ש חיים וייצמן

יד יצחק בן-צבי • ירושלים

עבודה ומלחמה: עולמה של דגניה ודרכו של טרומפלדור

מאיר חזן

'סמל החלוץ העברי בארץ ישראל'.¹

מבוא

זהותו הארץ-ישראלית של יוסף טרומפלדור עוצבה בדגניה. טרומפלדור התגורר ועבד בה מ-29 בנובמבר 1913 עד 14 בדצמבר 1914.² שנה הוא שהה בדגניה, והיא הייתה המקום שבו חי את פרק הזמן הארוך ביותר בארץ ישראל. אך לא טרומפלדור הוכתר בתואר 'סמל החלוץ העברי' אלא יוסף אחר: יוסף בוסל, בחיר חברי דגניה שטבע בכנרת ב-30 ביולי 1919, שבעה חודשים טרם הקרב בתל חי. שמונה שנים לפני ששיגר ארתור רופין, ראש המשדד הארץ-ישראלי (הנציגות של ההסתדרות הציונית בארץ ישראל) ו'אבי ההתיישבות העובדת' את מברק ההספד שלו על בוסל למערכת 'הפועל הצעיר', הגיע למערכת כתב העת מברק מאת בוסל שהודיע באמצעות הביטאון היהודי הארץ והתפוצות: 'קראנו את מושבתנו החדשה - לפנים אום דז'וני - בשם "דגניה"³. היא נוסדה סמוך לשפת הכנרת ב-28 באוקטובר 1910 על ידי שתי בחורות ועשרה בחורים, אנשי 'הקומונה החדרתית'. בוסל, שעלה לארץ מרוסיה שנתיים קודם לכן, היה הדמות הבולטת ביניהם. באותה עת ממש טיפח אף טרומפלדור חלומות על הקמת יישוב חקלאי קומוניסטי בארץ ישראל, בהתכתבות שניהל עם רעו צבי שץ מ-1908 ואילך, בעודו שוהה בעיר הולדתו שנודעה בזכות מעיינותיה החמים, פיאטיגורסק שבדרום-מערב רוסיה.⁴

- 1 ארתור רופין אל מערכת 'הפועל הצעיר' בעקבות מותו של יוסף בוסל, הפועל הצעיר, 5.9.1919.
- 2 המועדים מבוססים על 'יומן העבודה' של דגניה בשנים תרע"ד ו-תרע"ה, 'אק"ד'.
- 3 בוסל אל מערכת 'הפועל הצעיר', הפועל הצעיר, 11.8.1911.
- 4 טרומפלדור אל צבי שץ, 13.8.1908, מ' פוזנסקי (עורך), מחיי יוסף טרומפלדור: קובץ רשימות וקטעי מכתבים, תל אביב 1945, עמ' 46-48.

כ"ה בתשרי ו'ג' באב – התאריכים העבריים של ייסוד דגניה וטביעתו של בוסל – לא הפכו למועדים שמקובל לצייןם בלוח השנה היישובי והישראלי, להבדיל מ"א באדר, מועד נפילתו של טרומפלדור ונטישת תל חי. הביטוי הרווח על דור 'אשר לא ידע את יוסף' (שמות א, ח) נוגע לבוסל אבל לא לטרומפלדור. בתודעת בני דורם היו שני ה'יוסף' – בוסל וטרומפלדור – דמויות נעלות הראויות לחיקוי. הם ייצגו באורח אנושי ומוחשי שתיים מהלכות היסוד שעיצבו את השקפת עולמו ואת פועלו של מחנה הפועלים הארץ-ישראלי הן בימי העלייה השנייה הן בעשרות השנים שחלפו מאז: כיבוש האדמה וכיבוש השמירה.⁵ בחיי השעה היו שקדמו להם בתחומי החקלאות והביטחון ורבים באו בעקבותיהם. כמותם – לא היו.

כיבוש האדמה וכיבוש השמירה נוצרו בראשיתם כביטויים שהגדירו את חיי היום-יום, את היעדים הרעיוניים ואת המעשים הנדרשים לשיטתם של הדוגלים בציונות הסוציאליסטית לשם הגשמת הפרויקט הציוני כאן ועכשיו. סוגי הכיבוש האלה נצרכו בדמותן הקונקרטי של דגניה ותל חי. דגניה שעלתה על הקרקע ב-1910 ותל חי שירדה ממנה בעקבות הכישלון הצבאי ב-1920, התמסדו במרוצת מאה שנות הציונות עם וללא קשר למה שאירע בהן במציאות, כמקור של מכלול שאיפות, כישלונות, מאויים וכיסופים לתקומה ולעצמאות יהודית בארץ ישראל. במאמר אבחן כיצד התרקמו בהדרגה הזיקות, המתחים והמשקעים שחיברו והפרידו בין דגניה לתל חי, על מה שביטאו וסימלו בהוויה היישובית בכלל ובזו הסוציאליסטית בפרט. הנחתי היא שבאמצעות בחינת דרכן והנצחתן נפרשים היבטים רבי ערך בתיאור עולמות הערכים והפוליטיקה שהדריכו את קורותיה של תנועת העבודה הארץ-ישראלית בעשורים שחלפו מאז ועד להקמתה של מדינת ישראל.

מבחינה מחקרית נסמך המאמר הנוכחי במידה רבה על הפרמטרים היסודיים הנכללים בעיוניהם של יעקב גולדשטיין ויעקב שביט וכן של יגאל וגנר ואיל כפכפי על הוויכוח הרעיוני-פוליטי בין שמאל לימין לגבי 'שייכותו' התנועתית של טרומפלדור. אשען כאן על התשתית שהם הניחו.⁶ עם זאת הדגש יוסט אל המישור המקומי ואל התמקדות בטיפוח מוטיבים מעצבים שהשפיעו על המתח ועל האיוון הרעיוני-פוליטי בתנועת העבודה. לאורכו של הדיון המובא פה תהדהד אבחנתה הנכוחה של אניטה שפירא בספרה 'חרב היונה' כי 'תל-חי לא היתה רק סיפור

5 ר' פרנקל, 'יוסף בוסל', הקומונה החדרתית והיווצרות הקבוצה', הציונות, ד (1975), עמ' 61-62.

6 י' גולדשטיין ו'י' שביט, 'יוסף טרומפלדור כדמות מופת והוויכוח על "שייכותו" התנועתית', כיוונים, 12 (אוגוסט 1981), עמ' 9-21; י' וגנר וא' כפכפי, שורש המחלוקת: הריב ההיסטורי בין תנועת העבודה והרביזיוניזם, תל אביב 1982, עמ' 12-55.

גבורה, היא גם סיפור גבורה מ"הסוג הנכון"⁷. אחיל את קביעתה על דגניה לצורך ליבון הפרשה ההיסטורית שלפנינו.

עבודה ושמירה בדגניה בימי העלייה השנייה

ימי הבראשית של דגניה לוטים בדוק של ערפל תיעודי, אף שזכו לכתיבה היסטורית ענפה. ב-15 בנובמבר 1910, פחות משלושה שבועות לאחר עלייתה על הקרקע, נורו 'יריות של ערבים' על שניים מחבריה: צבי יהודה שרכב על פרדה ושרה מלכין שרכבה על חמור בדרכם חזרה מטבריה, שבה קנו מצרכים ואספקה. התוקפים ניסו לגזול את הפרדה והחמור. מן היריות שנורו במהלך ההתנפלות נפצעה הפרדה ולמוחרת מתה.⁸ כלומר תחושת הסכנה הקיומית האורבת נתלוותה לחוויות מייסדיה של דגניה מראשית ימיה, ונתיב המעבר של שודדים בסמוך למוצא הירדן מן הכנרת תרם גם הוא לחוסר היציבות הבסיסי באזור. כעבור עשרה חודשים נקבע שם המקום יחד עם החלטת חבריו להישאר בו ולא להמשיך הלאה לחורן.⁹

הסיסמה הרווחת בדגניה הייתה 'עובד אדמתו - שומר יבולו', ולא אחת שהו חבריה לעת לילה ליד הגידולים החקלאיים עם רובים דרוכים בידיהם.¹⁰ ערב ההחלטה על השתקעות בנקודת הקבע ואחריה אירעו שתי התרחשויות נוספות הרלוונטיות לדיונונו. ביוני 1911 הגיע לאזור 'השבט הפראי הידוע בשם הרואלים והם חונים על שדותינו', הודיע בוסל לרופין. אומנם 'לעת עתה הננו שקטים ושלוים', אך לא ברור אם דובר בנוודים החונים לרגע או בכאלה שבאו לרעות למשך זמן. רק בזכות הגדר הכפולה המקיפה את החצר והגורן לא פרצה תקרית, דיווח.¹¹ בראשית ספטמבר התלקח ויכוח חריף בין חברי דגניה לנציגי המשרד הארץ-ישראלי והקבלן שנבחר מטעמם בסוגיה מי יבנה את בתי הקבוצה: יהודים או ערבים. כהד למחלוקת שהתעוררה בשעתו על הקמת שישים הבתים הראשונים באחוזת בית ועל עבודת הערבים במושבות יהודה, פרצה התנצחות חריפה שבה הכריזו הדגניתיים על נכונותם להתגורר ב'חושות' ובצריפים שנה נוספת ובלבד

7 א' שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח, 1881-1948, תל אביב 1992, עמ' 141-156, הציטוט מעמ' 154.

8 ש' דיין, 'צבי יהודה: חמישים שנות פועל בארץ', דבר, 21.5.1956; מכתב בוסל למשרד מפלגת הפועל הצעיר, 'בהסתדרות ובעבודה: אום אל-ד'וני', הפועל הצעיר, 15.1.1911.

9 פרנקל (לעיל, הערה 5), עמ' 65-66; א' פז-ישעיהו, 'דגניה: הדרך אל השיתוף הכולל', הציונות, יז (1993), עמ' 78-79; מ' צור, לא בעבים מעל: מאה ראשונה לדגניה, ירושלים 2010, עמ' 35-36.

10 י' שפירא, הפועל הצעיר: הרעיון והמעשה, תל אביב 1968, עמ' 212.

11 בוסל אל רופין, ג' בתמוז תרע"א (29 ביוני 1911), ראשית: דגניה בעשור הראשון, תרע"א-תרפ"א, לששים שנות הקבוצה, תשרי תשל"א, עמ' 11.

שבתיהם לא ייבנו בידי ערבים. רופין תבע מהם לא להפוך זאת לפולמוס פומבי עקב רגישות היחסים עם השלטונות העות'מאניים. דרישת הקבוצה נענתה באופן חלקי בלבד ופועלים ערבים הוסיפו לעבוד בבנייה. המתח בין הצדדים התעצם עד שבאוקטובר איימו חברי דגניה כי יעזבו את המקום בתום שנת החווה שלהם באוגוסט 1912 אם לא תופסק העבודה הערבית. בסופו של דבר הועסקו בהדרגה יותר ויותר יהודים בבנייה ובתי דגניה הראשונים נבנו בעבודה מעורבת של ערבים ויהודים.¹²

בהוויית היום-יום שררו גם גילויי קרבה הדדיים על בסיס יחסי שכנות עם הכפריים הערבים, תולדה של ההתמודדות עם איתני הטבע ומציאות החיים בספר. החיכוך המזדמן עם אוכלוסיית הרוב הערבית, שנבע בעיקרו מהרגלים מקומיים מקדמת דנא, ממניעים כלכליים ומן המיקום הגיאוגרפי של הקבוצה ליד צומת דרכים המקשר את ארץ ישראל עם עבר הירדן, לא היה במרכז חייה של דגניה.¹³ תפיסת עולמה זוקקה במאמר יסוד מאת אליעזר שוחט, איש הסגולה הבולט בקבוצת אום ג'וני שקדמה ל'קומונה החדרתית', ושחובר בתום שנת עבודתו במקום: 'לא כובשי ארצות אנחנו [...] כל מה שיעשה בארץ צריך להיעשות על ידינו [...] ורק בויעתנו אנו צריכה להירטב אדמתנו. ורק ידינו אנו צריכות להחיות רגביה'. העבודה, הבהיר שוחט, היא שתרוקם את חוטי הקשר לארץ והיא שתברא את 'היחס הנפשי העמוק' אליה, בדומה ליחס המתקיים 'בין הצייר והתמונה שצייר'.¹⁴ שוחט נמנה עם אנשי 'הטוהר והמופת' הספורים, כהגדרתו של ההיסטוריון ישראל קולת, שבזכות מעלותיהם הטרומיות נדמו לעיתים מעשי תנועת העבודה בארץ כעטופים במעין הילת קדושה. נכונותה העיקשת של מפלגת הפועל הצעיר, ששוחט נמנה עם מנהיגיה ושחברי דגניה היו מן המובהקים שבנאמני דרכה, להתמודד על כיבוש האדם לעבודה ועל מקום העבודה טמנה בחובה מודעות לכורח המאבק נגד הפועל הערבי. החתירה למימוש חזון 'העבודה העברית' באמצעות 'כיבושה' נתפסה כמרכיב חיוני להגשמת הציונות ודרשה נכונות להקרבת קורבן מצד הפרט בד בבד עם העמדתו על חומרת הסירוב להקריבו. השימוש בטרמינולוגיה צבאית המחיש את גודל הקורבן המצופה מהיחיד, במקביל למחויבות הנתבעת ממנו. בה בעת תבעו בפועל הצעיר לצמצם את ההתנגשות בחזית העבודה לתחום האמור מבלי שהדבר יפורש כנדבך בעימות כולל ובלתי נמנע עם הערבים על השליטה הפוליטית בארץ. תבנית מחשבה זו

12 חילופי מכתבים בין בוסל לרופין, י' באלול תרע"א (3 בספטמבר 1911), ט"ו באלול תרע"א (8 בספטמבר 1911), כ"ה באלול תרע"א (18 בספטמבר 1911), ג' בחשון תרע"ב (25 באוקטובר 1911), י"ד בחשון תרע"ב (5 בנובמבר 1911), שם, עמ' 15-19; ש' דיין, על גדות ירדן וכנרת, תל אביב 1959, עמ' 65-69.

13 מ' דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, ירושלים ותל אביב 1976, עמ' 23.

14 פועל גלילי [א' שוחט], 'צירה לאמית וחשבונות', הפועל הצעיר, 9.12.1910.

העניקה את הבכורה בתחייה הלאומית לדרך העבודה, ושאפה להימנע מראייה מובלעת של הערבים כאויבים בכוח. לא 'קוטב השלטון והכוח' הדריך את אליעזר שוחט, בניגוד לאחיו ישראל, מנהיג 'השומר', ובאותו מאמר הביע תקווה: 'כאשר יקום דור חדש בארץ ויעיין בדפי ההיסטוריה החדשה שלנו, ימצא ביניהם הרבה דפים יפים ונעלים, יראה כי בחלבם ודמם רכשו אבותיו את ארצם וחירותם'. זה היה תנאי לכך שאותו דור קוראים ייוכח ש'את העבודה הקדושה להחיות את ארצם' לא 'מסרו לאחרים'.¹⁵

חנוכת הבתים החדשים בדגניה ב-14 ביוני 1912, שאליה הצטרפה החתונה הראשונה – של מרים ויוסף ברץ – נתפסה כ'חג משפחתי של הפועלים, ובלי הכרח אולי גם חג ניצחון של העבודה העברית, חג ניצחון של הפועל העברי בארץ'. חג לעבודה אם שוכחים כמובן ומשכיחים מי השתתף בכניית הבתים. בכל אופן לראשונה הוגדר מעל דפי 'הפועל הצעיר', במגמה ברורה ומודעת להפיץ את המסר, כי המעשה הדגנייתי חובק בשורה החורגת מתחומי המקום עצמו. העבודה, הנחשבת כשלעצמה, לא די היה בה עוד. מכאן ואילך נוספה השותפות 'המקשרת את הפועלים אל מקומם ועבודתם בחיבה יתרה', להגדרת צמד עמודי הציר שעליהם הושתתו דגניה והשקפת העולם הנובעת ממנה. אבל, ושמה זה העיקר – לא רק היא: 'אין לדגניה דוגמא, אחרי שהיא הראשונה בנדון זה, ועליה לסלול דרך גם לבאים אחריה – אחריות גדולה, עתיד יפה; התדע קבוצת דגניה לעמוד על מרום תעודתה? – לעתיד הקרוב הפתרונים'.¹⁶ הכרתה של דגניה לקבוצה נושאת ייעוד שימשה נקודת זינוק לקיבוצה כגורם שגלומים בו מוטיבים מיתיים.

לביצור מעמדה האיקוני והקנוני של דגניה בתנועת העבודה, ביישוב ובצינונות, חברו שלושה: הדמות הבולטת בהנהגת מפלגת הפועל הצעיר יוסף אהרנוביץ, הדמות הציבורית המרכזית בחיי המושבות בארץ משה סמילנסקי ורופין, ששימש כדמות המתווכת הראשית בין המפעל היישובי לתנועה הצינונית בתפוצות. במאמר שפרסם אהרנוביץ בספטמבר 1912 לציון מלאת שלושים שנה להקמת המושבות הראשונות, הוא הכתיר את מייסדי ראשון לציון כמניחי 'היסוד האמיתי לכיבוש הארץ' במסירות נפש שתשמש 'אגדה בשביל הדורות הבאים'. קריאתו לציון את ט"ו באב תרע"ב, מועד עלייתה לקרקע של המושבה ראשון לציון, כ'יום קדוש' ש'ראוי להיקבע חג לאומי לדורות' לא נענתה עד ימינו. ברם העוקץ הרעיוני-פוליטי של מאמרו נעוץ היה בפסיקתו, כי דגניה היא היורשת של גדרה ושל ביל"ו, ולמעשה של פרויקט המושבות כולו. שנה חלפה, ובספטמבר 1913 יצא סמילנסקי

15 שם; י' קולת, 'אליעזר שוחט ו"הפועל הצעיר": אמיתות ותמורות, אבות ומייסדים, תל אביב 1975, עמ' 114-143; שפירא (לעיל, הערה 10), עמ' 116-117; א' שפירא, המאבק הנכזב: עבודה עברית 1929-1939, תל אביב 1976, עמ' 20.

16 פועל [י' בוסל], 'דגניה', הפועל הצעיר, 9.1.1912; זמני, 'מכתב מהגליל', שם, 14.6.1912. ההדגשות שלי.

להתמודד חזיתית עם התזה שטופחה ב'הפועל הצעיר'. הוא העיד כי 'ההרגשה הנפשית שאתה מרגיש בדגניה מזכירה לך את הימים הטובים הרחוקים. ככה היית מרגיש את עצמך לפני עשרים שנה ויותר בגדרה. בתוך סביבה שכולה שאר רוח, נשמה יתרה. [...] אם תהיינה לכל השאיפות המרוממות האלו תוצאות ריאליות – לעתיד פתרונים'. סמילנסקי צפה שלא דגניה אלא פתח תקווה הקפיטליסטית היא שתגאל את הארץ ותיצור יישוב יהודי צפוף, אך מכלל הלאו ידע גם להודות ביושר כי 'במקום שיש רצון ואמונה ברצון', כפי שחזה בביקורו בדגניה – 'תוצאות ריאליות מוכרחות לבוא'. באותם ימים ממש התקיים בווינה הקונגרס הציוני ה-11 ובנאומו העניק רופין לדגניה את התואר: החווה היפה ביותר בארץ ישראל.¹⁷ סימונה של דגניה כמוקד שאליו מתנקזים קרני הדילמה הכפולה של הוויכוח על בניית הארץ, אם באמצעות הון לאומי או בהסתמך על הון פרטי, ובהתבסס על פועלים של חלוצים סוציאליסטים או על תועלתם של גורמים קפיטליסטיים, העיד על ראייתה כאבן בוחן, שגורלה הקונקרטי והסימבולי מעיד לאן נוטה הכף במחלוקת על הדרכים להגשמת הציונות. דגניה הייתה מכאן, ובמאה השנים שחלפו מאז, ללוז האתוס הציוני-סוציאליסטי ובה בעת למגלמת אידיאלית של שלל המיתוסים שנכרכו בו. אל דגניה זו הגיע טרומפלדור כעבור חודשיים, בנובמבר 1913.

יוסף טרומפלדור חורש בשדות מגדל, מתוך הסרט: 'חיי היהודים בארץ ישראל' שהופק על ידי חברת 'המזרח' מאודסה ב-1913. באדיבות סינמטק ירושלים

17 י' אהרנוביץ, 'לתקופת השלשים', הפועל הצעיר, 18.9.1912; מ' סמילנסקי, 'בגליל: רשמי מסע – דגניה', הצפירה, 12.9.1913; הנ"ל, 'עם זרם המליצה', החרות, 15.9.1913; א' רופין, 'דרכנו בהתישבות', נאום בקונגרס הציוני ה-11 בווינה ב-1913, שלשים שנות בנין בארץ ישראל, ירושלים 1937, עמ' 44.

דרכו של טרומפלדור אל דגניה

טרומפלדור עלה לארץ פעמיים. בספטמבר 1912 הוא בא לראשונה לארץ ישראל ועבד כ-11 חודשים במגדל. בחווה החקלאית שייסדו בשנת 1910 בעלי הון פרטיים יושם תחילה עיקרון 'העבודה העברית'. היא הפכה 'מעין' 'מקלט לילה' לפועלים חדשים'. ברם, בחלוף כשנה החליט מנהל החווה, משה גליקין, לשלב עוד ועוד ערבים לצד הפועלים היהודים משיקולי רווח. טרומפלדור שהה במקום במסגרתה של קומונה אינטימית שייסד עם כשישה מכרים מרוסיה וחברים נוספים שהצטרפו אליה בארץ. על רקע ויכוח לזהט עם מנהל החווה על ההעסקה הגוברת של פועלים ערבים, עזב טרומפלדור את מגדל ולא שב אליה עוד. הוא נסע לאוסטריה, שם חפץ להתלונן על גליקין במהלך דיוני הקונגרס הציוני ה-11 שהתקיים בווינה מ-2 עד 9 בספטמבר 1913. שאיפתו לכפות על המנהל 'עבודה עברית' לא הושגה ובינתיים התפוררה הקומונה שלו במגדל ושייריה התגלגלו לחוות בן שמן ולמקומות אחרים.¹⁸ כחצי שנה לאחר שטרומפלדור נטש את מגדל דיווח חבר דגניה, יוסף ברץ, בוועידת פועלי הגליל, שכעת שוררים בחווה 'שקט ושלווה. שני הצדדים נלאו ללחום'. גליקין הסתפק בהפחתת 'מספר הפועלים המפותחים בעלי הכרה לאומית והחליפם בספרדים, איכרים בעלי אידיאות גבוהות אנושיות כלליות המתנגדות לכל עבודתנו היישובית', משמע כאלה שאינם מוצאים טעם לפגם בעבודה מעורבת. ברץ עדכן כי הפועלים המעטים שנותרו מעדיפים לשתוק ומשלימים עם העבודה הערבית בגורן ובחליבה.¹⁹ בעקיפין מלמד תיאורו על העמדה הבלתי מתפשרת שנקט טרומפלדור בנושא 'העבודה העברית' ואולי גם על אפיונו כסוג של 'עושה צרות מקצועי' מנקודת מבטו של גליקין. להבדיל מאגרונומים אחרים בחוות דומות, גליקין היה ציוני מוצהר. הוא נמנה עם מידועיו של זאב ז'בוטינסקי וחסידיו תורתו עד כדי כך, שממרום גיל תשעים הביע משאלה כי על קברו ייחרת: 'חברו ובן דורו של ז'בוטינסקי'.²⁰

מהקונגרס המשיך טרומפלדור לרוסיה וחזר ליפו באונייה 'ירושלים' בראשית חודש נובמבר. הוא שהה בעיר כמה שבועות במגמה ללמוד עברית כהלכתה, אך אז נרצחו שני חברים מדגניה וכנרת, וטרומפלדור הזעיק עצמו לדגניה. קשה ללמוד 'בשעה ששם, בישובים, אולי נחוצים אנשים מאוד-מאד', נימק.²¹

18 ש' לסקוב, טרומפלדור: סיפור חייו, תל אביב 1976, עמ' 74-79; 'מגדל', הפועל הצעיר, 20.10.1912; ד' צירקין, 'מלבטיה של קומונה אחת (עם צבי שץ)', מבפנים, פברואר 1947. למחלוקות בין הפועלים לגליקין ראו: 'מכתב ממגדל', האחדות, 18.8.1913.
19 'מועידת פועלי הגליל', הפועל הצעיר, 20.3.1914.
20 ג' שרוני, 'חוויה' גליקין ממגדל, מעריב, 3.10.1969.
21 טרומפלדור אל חבריו, 11.11.1913 (מניין ישן) [24.11.1913], פוזנסקי (עורך) (לעיל, הערה 4), עמ' 112.

כעבור חצי שנה נזעק שוב ל'חזית', הפעם למושבה מצפה השוכנת ממערב לטבריה. הוא יצא אליה בחברתו של ברץ ב-12 באפריל 1914, בעקבות תקרית עם ערבים שאירעה במקום ונותר בה עד 24 באפריל, אז שב לדגניה.²² תל חי, אם כן, הייתה הפעם השלישית שהזעיק עצמו לחזית, אך נשוב אל הפעם הראשונה – אל דגניה. אף בוסל השתתף בקונגרס הציוני ה-11, כציר מטעם מפלגת הפועל הצעיר.²³ אם שם נדברו שני ה'יוסף' על אפשרות בואו של טרומפלדור לדגניה, לא נדע. כאשר הגיע טרומפלדור ליפו, געש בארץ פולמוס השפות לנוכח החלטת חברת 'עזרה' היהודית-גרמנית שמימנה את פעילות ה'טכניקום' (הטכניון בימינו) שבחיפה, כי שפת ההוראה במוסד ובבתי הספר התיכוניים הנלווים לו תהיה גרמנית ולא עברית. באסיפת מחאה ובה אלפי משתתפים שהתקיימה ביפו ב-17 בנובמבר 1913, הכריז אהרנוביץ, מנהיג הפועל הצעיר:

גדולה היא המלחמה ורבת אחריות. כוחות דרושים למלחמה זו, כוחות וקורבנות! ניקח נא לנו, במלחמתנו זו, למשל את אחינו שנלחמים גם הם מלחמה קשה על שדה כיבוש הקרקע והעבודה, בשאט נפש ובקורבנות נלחמים אחינו בעד האידיאל הקדוש הזה! וכמה מצבות, כמה קברים רעננים של אנשים שמתו בלא עתם, שנהרגו על קידוש שם רעיונם הנשגב, אנו פוגשים בדרך המלאה חתחתים שעברו בהם אחינו אלה, והם פוסחים על הקברים וממשיכים את דרכם קדימה!²⁴

ניבא ולא ידע את אשר ניבא. סביר להניח שטרומפלדור נמנה עם אלפי המאזינים לנאוניהם של מנהיגי היישוב בכינוס, ושדברי אהרנוביץ היטיבו להביע את השקפתו על הצירוף החיוני שבין עבודה, הקרבה ונכונות למות למען הגשמת האידיאל הנשגב בספר. באותו יום הותקף ונשדד ד"ר הלל יפה בידי חמישה ערבים בדרכו מביקור חולים בעתלית אל ביתו שבזכרון יעקב. אלכסנדר אהרונסון גייס את צעירי המושבה שנמנו עם ה'גדעונים' למרדף אחר השודדים.²⁵ זהו ההקשר הקונקרטי שהביא את טרומפלדור לדגניה. כעבור ימים אחדים נכרה הקבר הראשון בדגניה. נקבר בו משה ברסקי, שנרצח ב-22 בנובמבר 1913. ערבים ארבו לו בדרכו ממלחמיה (מנחמיה היום), לשם יצא כדי להביא תרופה לחבר הקבוצה שמואל דיין, שסבל משטף דם באפו. הוא הצליח למלט את פרידתו לדגניה וכנראה הרג אחד מתוקפיו. לבסוף נפל מתבוסס בדמו ומת. כעבור יומיים נקמו הערבים

22 'חרוניקא: מצפה', האחדות, 1914.4.24; 'יומן העבודה' של דגניה בשנת תרע"ד, אק"ד.

23 'קבוצת הצירים של "הפועל הצעיר"', הפועל הצעיר, 1913.9.26.

24 'המחאה כנגד החלטת הקורטוריום', החרות, 1913.11.20.

25 'התנפלות ערבים על שלש עגלות', שם, 1913.11.26. ה'גדעונים' הוא ארגון של צעירי זכרון יעקב שפעל בראשותו של אהרונסון ועסק בהגנה ובשמירה באזור, בדומה למתכונת פעילות ארגון 'השומר'.

את מות חברם ורצחו את יוסף זלצמן מכנרת.²⁶ דיין ספד לברסקי: 'הינעמו לו רגבי עפרו? שקר! רגבי עפר אינם נעימים כלל וכלל. ורק בדם רוצחיו אפשר היה להשקיט את קול דמו הצעיר הצועק אלינו מן האדמה'. ב'הפועל הצעיר' סיכמו בזעם עצור: 'אין גואלים לדם של פועל עברי שנהרג על כבוד ישראל. [...] עלוב הוא הפועל העברי בחייו ועלוב הוא במותו'.²⁷

טרומפלדור, שכאמור נחפז לדגניה, גרס אחרת. במכתב לחבריו ברוסיה עדכן כי מקומם של הנופלים (ברסקי, זלצמן ופלדמן) התמלא ופסק בהחלטיות מעודדת וממריצה: 'כך נאה לארץ-ישראל! השורות נתמלאו; העבודה מתקדמת כסדרה. לא אלמן ישאל. לא פסה הגבורה'. לאחר שדיווח על כמה תקריות ירי נוספות שהתרחשו בסביבה בשבועות שחלפו מאז הגעתו לדגניה, הוסיף: 'אין דבר, יירו- יירו להם, כל זמן שרצון ויכולת להם. אנו בודקים יום יום את הנשק ומחכים. יבואו נא. יבואו נא ונראה'.²⁸

טרומפלדור בדגניה

הקשר של טרומפלדור עם דגניה נטווה אומנם על בסיס המציאות הביטחונית וסיכוינה, אבל הוא נמשך זמן ארוך יחסית, בזכות נכונותו להתמכר לעבודה הגופנית ולוותר על עמדת מנהיגות לטובת חיי יום-יום שלווים למדי בחיקה של הקבוצה וסדריה השיתופיים.²⁹ ההשתקפויות של המציאות ביישוב בעיני טרומפלדור, במבט לאחור, משמעותיות להבנת חיי היום-יום שלו בדגניה. כשבחר טרומפלדור, לנוכח המהפכות שפקדו את רוסיה בשנת 1917, לשרטט את קווי המתאר של נקודת יישוב כלשהי בארץ ישראל כמעין דגם נשאף, הדוגמה שהציב הייתה דגניה. בראש ובראשונה, עוד בטרם ניגש להציג את הוויית המקום ואורחותיו, הוא נתן את הדעת לאופיים של חבריה ולתכונת היסוד שהדריכה אותם: גבורה. 'מסביב לבית המגורים אין גדר. כאנשי ספרטה, גבורתם של אנשי דגניה דיה לשמירה מספיקה על החווה. את אנשי דגניה אין מביא לידי מורך לב דבר היותם יישוב יהודי יחידי ואנשי אירופה יחידים בעבר הירדן'. מכאן עבר לעסוק בכישוריהם החקלאיים, ובמקום לדון ביחסם לעבודה העדיף לבחון זאת בהשוואה לעבודתם של הערבים השוכנים בסמוך: 'הערבים שהם מגדלי בהמות טובים, הם חקלאים גרוועים. בחום הקיץ, כשבשדות דגניה מתרוממות בגאון שיבולי תבואה מלאות, המגיעות עד לחגורה ומשמשות מקלט בטוח לתנים,

26 מ' חזן, 'במותם ציוו: מדגניה עד נהלל', אלפיים, 26 (2004), עמ' 80-109.

27 'לעניני השעה', הפועל הצעיר, 19.12.1913; ש' דיין, 'משה ברסקי ז"ל', שם, 26.12.1913.

28 טרומפלדור אל חבריו, 10.12.1913 (מניין ישן) [23.12.1913], פונונסקי (עורך) (לעיל, הערה

4), עמ' 113. יעקב פלדמן נרצח בסג'רה ב-7 בדצמבר 1913.

29 לסקוב (לעיל, הערה 18), עמ' 82-85.

צבועים ועיזי בר, הרי שבשדות צמח [סמח], הכפר הערבי השכן, תקועים באדמה פה ושם גבעולים עלובים'. כלומר, היבול אצלם ואצל האפנדי השכן העשיר הוא מועט.³⁰ נדמה שקנה המידה הזה, של מאבק מתמיד עם הערבי וטבעו ועם מגבלות העבודה שהשיתה עליו נכות ידו, היה חלק בלתי נפרד מן החותם שהטביעו ימי דגניה על זהותו הארץ-ישראלית של טרומפלדור. ביקור של כמה ממוקיריו בדגניה ביטא זאת היטב. הם חפצו להיפגש עימו, אך עקב תקופת הקציר הבוערת של יולי 1914, הזמין אותם טרומפלדור אל תחנת הרכבת בצמח כדי לקחתם לדגניה. לאה ליכטנטל נזכרה לימים: 'הוא בא בעגלה רתומת זוג פרדות ובידו שוט. נודע לי אחר כך שאלו הן הבהמות הכי משוגעות בקבוצה'.³¹ גם זה היה סוג של מפגן גבורה עילאי ומערור השראה, ספרטני במזגו, שהתרחש לכאורה אגב אורחא ונצרב בזיכרון כעדות חקלאית אותנטית לדמותו של האיש שלא ידע פחד כלל, כפי שהסיק יצחק טבנקין שחפץ לקדש את מסלול חייו בארץ: 'עבודה, קבוצה, קומונה'.³²

טרומפלדור זכור לחברי דגניה מימי שהותו בה, שבהם הרבה לעבוד בפלחה, בין היתר בוויכוחים ספוגי הלהט שנהג לנהל עימם. ויכוח אחד סער בינו ובין בוסל, כאשר טרומפלדור טען כי דגניה היא חווה לאומית ועל כן זכאים כל הפועלים בה לקבל החלטות על גורל המשק ולא רק חברי הקומונה, כדעת בוסל. בהשראת בוסל נמצא מוצא: ב-1914 הוחלט למסד את הליכי קבלת ההחלטות בדגניה ונקבעה מעין 'הנהלה' שהוסמכה לטפל בענייניה השוטפים של הקבוצה. הפתרון שנמצא נועד לסייע ביצירת תחושה של ניווט ענייני, שמשטש את העדפת חברי הגרעין המייסד לעומת שאר הפועלים העובדים במקום.³³ ויכוח שני עסק בצדקת דרכה של הקומונה הקטנה בהשוואה לייסוד כפרים שיתבססו על קבוצה 'מכנית' וגדולה בהיקפה המספרי. אף כי חבריה יהיו תחילה זרים זה לזה והקשרים ביניהם ידמו לאלה השוררים בין חלקיה של מכונה, טרומפלדור סבר שחברי קבוצה גדולה ייטיבו להתנהל יחד הודות להכרה ולתודעה משותפת. כך יומרצו להתאגד למען הגשמת חזון משותף וייתרו את הצורך ביחסי היכרות וקרבה אינטימיים בקומונה מצומצמת כגרסתה של דגניה. ראשיתם של הברורים הללו עוד בתקופה שבה שהה טרומפלדור במגדל ואנשי דגניה היו מזדמנים לשם בשבתות 'להתווכח על צורת חיינו ותכנה', כתיאורו של שמואל דיין.³⁴ הדי ויכוח זה נגלו בהשוואה שערך ישראל בלוך, ממייסדי דגניה, בפברואר 1913: כשפועל

30 י' טרומפלדור, 'דגניה', במעלה, 23.2.1945. ההדגשה שלי. המאמר פורסם בביטאון של תנועת 'צעירי ציון' בפטרבורג שברוסיה ב-22 בנובמבר 1917, ותורגם בידי יהודה רוניצ'נקו (ארז).

31 לאה ליכטנטל, 'עוד עלה לזכרו', דבר הפועלת, 11.3.1937.

32 י' טבנקין, 'י"א באדר', דברי אזכרה בעין חרוז, מבפנים, מארס 1928.

33 מ' צור, 'יוסף בוסל', ז' צחור (עורך), העלייה השנייה: אישים, ירושלים 1997, עמ' 44.

34 ש' דיין, עם חצי יובל שנים של דגניה, תל אביב 1935, עמ' 223-225.

מדגניה מוכרח לעזוב את המקום מסיבה כלשהי, הדבר מחולל 'מהפכה שלמה בחייו, בדמעות הוא עוזב' ולמשך זמן רב הוא מוסיף לראות במקום את ביתו. 'מדוע? מפני שהוא השקיע במקום הזה חלק מנשמתו - הוא יצר שם דבר מה'. לעומת זאת כשפועל ממגדל עוזב את החווה, הרי ש'רצוץ ושבור הוא עוזב אותה. אין לו כל עניין בה, כי הוא לא חי ויצר בה. כבורג קטן בתוך מכונה גדולה נחשב כל זמן היותו שם'. בלוח חתם וכמו חזה את שיאראע לטרומפלדור כעבור חצי שנה, כאשר נטש את מגדל: 'מי יודע אם הפועל הזה אינו חושב יותר על דבר היציאה את הארץ מאשר על דבר מגדל? מי יודע כמה ספקות והרהורים מרים ממלאים אז את ליבו'.³⁵

נושא אחר שהפעים את טרומפלדור במאמרו על דגניה ושאותו הציג כדוגמה חיה למימוש הסיסמה המקובלת בה - 'החיים הם המורה הטוב ביותר' - היה בירור מפורט שהתקיים באסיפת החברים כאשר החליט אחד מהם להתחתן עם בחורה שלא מבנות המקום. לא דנו כיצד יש לנהוג בכלל המקרים מן הסוג הזה, ביאר טרומפלדור, אלא הסתפקו בשאלה הקונקרטית: האם לקבל את הבחורה האמורה לקבוצה? הוא ידע לבשר בנוחם - היא נתקבלה כחברה שוות זכויות בקומונה.³⁶ טרומפלדור, מותר להניח, נכח ואולי אף היה שותף פעיל בשיחה האמורה. הבחורה שעליה דובר הייתה דבורה זטולובסקי (דיין), שרק שנה קודם לכן הורחקה מהקבוצה בגלל כישורי עבודתה ומזגה החברתי. כעת, משהתארכה לחבר הקבוצה שמואל דיין, העדיפו אנשי דגניה לקלוט אותה והזוג התחתן בספטמבר 1914. תנחום תנפילוב, האישיות הבולטת בדגניה לצדו של בוסל, לא שש לכך. בשיחה עם אליהו גולומב ודב הוז, בוגרי גימנסיה 'הרצליה' הצעירים ששהו במקום כעובדים מזדמנים, חיווה תנחום את דעתו שאם התחתנות תפריע את האיש מחיים בקבוצה - אינו צריך להתחתן.³⁷ הנה כך, שלא מדעת כמובן, דנו בפועל שלושה מבכירי מעצבי דרכו הביטחונית של היישוב היהודי בארץ ישראל בסוגיה היכן תיוולד הדמות הביטחונית המשפיעה ביותר בקורותיה של מדינת ישראל במאה העשרים - משה דיין, שעתיד להיות הילד השני בדגניה (נולד במאי 1915). מנגד, התוכנית שהתוו לרגע הוז וגולומב עם טרומפלדור ליצירת קומונה משלהם, במתכונת שהגה האחרון, התפוגגה בתוך זמן קצר.³⁸

דימוים של חברי דגניה כ'אנשי ספרטה' חלחל בלי ספק אל המאמר הפרוגרמטי המרכזי שחיבר טרומפלדור בימי חייו, ושבו פרש בהרחבה את מהותה

35 ל' [נ' בלוח] 'מהחווה', הפועל הצעיר, 7.2.1913. ראו גם: דיין (לעיל, הערה 12), עמ' 118-119. בניגוד למסופר אצל דיין, טרומפלדור לא ייסד את קבוצת מגדל 'לאחר יציאה אופוזיציונית מדגניה', אלא לפני פרק עבודתו בדגניה.

36 טרומפלדור, 'דגניה', במעלה, 23.2.1945.

37 א' מלכין, האקטיביסט: סיפור חייו של אליהו גולומב, תל אביב 2007, עמ' 75.

38 שם, עמ' 58-59, 75.

של תנועת 'החלוץ' ותעודתה באוקטובר 1918. הוא שימש כעוגן לאופן שבו ביכר להציג את דמותה ופועלה של העלייה השנייה, שלדבריו 'שמה לאל כמה אגדות תפלות המסופרות בגנות היהודים'. טרומפלדור הדגיש כי 'אומץ ליבם הרב של הפועלים והשומרים, בהגנתם על שדות ישראל מפני התנפלותם של בדווים שואפי קרב, הוכיחה כי בשעת הצורך יכולים היהודים למצוא מקור שמחה גם בסכנת המוות'. הסיפא של משפט זה לא בהכרח העיד על אנשי דגניה ונראה שאותו ביטא טרומפלדור מנהמת ליבו. ברם מסקנתו שצריך יהיה 'לא רק להכשיר את הקרקע בשביל עובדי אדמה שקטים בעתיד, כי אם להגן עליה מהתנפלויות שודדים', נשענה על ההתנסויות שצבר בעמק הירדן. השקפתו, שיהיו נחוצים 'אנשי חיל, אמיצי לב ומחונני מרץ, אשר ידעו להחזיק גם ברובה וגם במחרשה',³⁹ לא ניזונה רק מדע צבאי מקצועי, אלא הושתתה גם על חוויותיו בדגניה. לשעת השילוב ההדוק בין המחרשה והרובה תקדם מלחמת עולם.

מלחמת העולם: התגייסות או 'שמירה על הקיים'

בשלהי אוקטובר 1914 הצטרפה האימפריה העות'מאנית לצדן של גרמניה והאימפריה האוסטרו-הונגרית במלחמה שפרצה ביניהן ובין בריטניה, צרפת ורוסיה הצארית בחודש אוגוסט. הדרמה האירופית התגלגלה בכך לפתחה של ארץ ישראל. אהרנוביץ תינה את שוועת הרגע בעיניים יישוביות:

אין לך טרגדיה שלא יהיה בה גם צד קומי. ואת התפקיד הקומי שבטרגדיית העולם הנוכחית ממלאים, כמובן, אנחנו היהודים, ובהצלחה מרובה. מלבד מאות האלפים מאחינו היוצאים למלחמה מתוך הכרח, בבחינת 'כצאן לטבח יובל', יש לנו גם אלפי 'מתנדבים' בכל הארצות, היוצאים מרצונם הטוב לשפוך דמם ודם אחרים ולהגן על 'מולדת'; ונמצאים גם כאלה, שאינם נמנעים מלטמא ומלכלך בדם את הדגל הציוני – את זה הדגל שלא מצא לו בכל שנות התנוססו אלפי מתנדבים צעירים נאמנים בהתמדה לאותה המולדת, שלשמה הורם.⁴⁰

קריאתו של אהרנוביץ לבני היישוב לתמוך בממשלת תורכיה 'ולהתמכר אליה בלב ונפש לעבדה ולשמרה', מיזגה בין עולם הערכים מבית מדרשו של הפועל הצעיר לשיקול האסטרטגי להתייצב לצד הגורם השולט בארץ ישראל. משמעותה המעשית בוטאה בביטאון המפלגה: הצרכים הלאומיים הציוניים מחייבים 'להיות לאזרחים עותמאניים ולא לצאת את הארץ', בתקווה שבחסותה של הממשלה

39 'טרומפלדור, 'החלוץ, מהותו ותעודתו' [1918], מ' בסוק (עורך), ספר החלוץ: אנתולוגיה, ירושלים 1940, עמ' 19.

40 'אהרנוביץ, 'בפני המאורעות', הפועל הצעיר, 20.10.1914.

העות'מאנית יימצא 'מקלט בטוח לקיומו הלאומי של העם העברי'.⁴¹ חברי דגניה אימצו גישה זו והתעת'מנו. ארבעה מהם (ובהם ברץ) אף התנדבו לשירות צבאי. 'אנחנו מבוהלים', הודה דיין. ההרגשה שיש הכרח לשמור בכל מחיר על קיומם של המשקים החקלאיים היהודיים שהוקמו בדי עמל הכריעה את הכף בזכות ההתעת'מנות.⁴²

כאן נפרדו דרכיהם של דגניה וטרומפלדור. הקצין לשעבר בצבא הרוסי מיאן להתעת'מן. בעברית מגומגמת חלק על השקפת חברי הקבוצה והאמין בתוקף בניצחונה של רוסיה. הוא ביקש לשוב לרוסיה, לארגן בה גדודי יהודים שבלחימתם ובהקרבתם יפגינו את נאמנותם של יהודי רוסיה, וכך יפתח פתח לדרישת תגמול מדיני ליהודים שם ובארץ ישראל בתום המלחמה. תחילה החליט להסגיר את עצמו לשלטונות העות'מאניים ולקבל את דין הגירוש הכפוי מן הארץ. לימים נזכר משה שרתוק (שרת), בשפתו הייחודית, כי גולומב היה 'בכל חרון זעמו נגד יציאתו של טרומפלדור מן הארץ'.⁴³ ערב עזיבת דגניה התרחשה אפיזודה, שבימינו ייתכן שהייתה מביאה את הקריירה הציבורית של טרומפלדור אל קיצה. בשעת לילה הוא טייל עם בני הזוג סלוצקין ועם חנה כצנלסון (נשר), אחותו של ברל כצנלסון, על גדת הירדן. ברגע מסוים פרש הזוג סלוצקין 'והאיש הזה', תיעדה לימים חנה, 'התמהוני, שרציתי לתהות על קנקנו ולהכירו יותר – מתכופף אלי ונושק לי. כאילו היה סתם פרחח. עזבתיו ורצתי לחדרי. לא ראיתי אותו יותר – ועל הנשיקה התביישתי לספר לברל'.⁴⁴ ערב צאתו למסע ארוך אל הנודע, המשולב במאסר צפוי למדי אצל השלטונות העות'מאניים, טרומפלדור כנראה חפץ ליטול לעצמו מעין 'מזכרת פרידה מענגת' ואולי פירש בשגגה את התנהלותה של חנה בחברתו. לא נדע. בין כך ובין כך, כאשר קובצו זיכרונות אנשי העלייה השנייה, סיפרה חנה כך על אותה תקופה: 'יש שמועות שרבים עוזבים את הארץ. והם נתיני רוסיה, חוזרים "הביתה". חלקי לא עמהם, אני – מולדתי כאן. יסעו להם. [...] החלשים נוסעים. החזקים נשארים'.⁴⁵ רק היודע צפונות אותו רגע טרם עזיבת טרומפלדור את דגניה, מבין למה התכוונה חנה כצנלסון ומי החזק הדבק במולדת, כפי שתבעו אהרנבוץ וגרסו בדגניה שדגלה בעקרון 'השמירה על הקיים'. בתחנת הרכבת

41 שם; 'צרך השעה', שם, 1.1.1915; 'רבינוביץ, כלפי הקטגוריה', שם, 12.2.1915. לתופעת ההתעת'מנות באותה תקופה בחוגים אחרים ביישוב ומגמותיה ראו: א' יעקבסון, 'פרקטיקות של נתינות ונאמנות לאימפריה: תנועת ההתעת'מנות כמקרה בוחן', 'שנהב (עורך), הציגונות והאימפריות, תל אביב 2015, עמ' 161-182.

42 דיין (לעיל, הערה 12), עמ' 189-190; ראשית (לעיל, הערה 11), עמ' 60-62.

43 דיין, שם, עמ' 190; פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 13.6.1945, אה"ע.

44 ח' כצנלסון-נשר, אח ואחות, תל אביב 1978, עמ' 68-69.

45 הנ"ל, [אין כותרת], אנשי העלייה השנייה: פרקי זכרונות, 'י שרת ונ' תמיר (עורכים), תל אביב 1970, א, עמ' 246.

בצמח נפרד דיין מטרומפלדור בדרכו מטבריה למאסר בדמשק, 'והוא נחמני: "אין דבר, דיינצ'יק, יהיה טוב, הכל אחת, חיים פה חיים שם. מוות פה מוות שם"'.⁴⁶ תם, אך טרם נשלם. מדמשק שיגר טרומפלדור לחברי דגניה מכתב בעברית, גדוש שגיאות כתיב, שבו התנבא כי להערכתו המלחמה תסתיים בעוד כחצי שנה, עד חג הפסח. בפועל היא ארכה כידוע עוד ארבע שנים. מהכלל בדמשק שוחרר טרומפלדור בינואר 1915 ויצא לאלכסנדריה שבמצרים הנתונה תחת שלטון בריטי.⁴⁷ שם החל במסע ההיערכות שלו לקראת הקמת גדוד נהגי הפרדות במסגרת הצבא הבריטי, שילחם בחזית גליפולי. ב-9 במאסר תרם כסף ליוזמה להקמת גדוד המתנדבים היהודים מקרב גולי ארץ ישראל ומגורשיה, שהוא נמנה עם הוועד המייסד שלו. בראש ההתארגנות עמד ז'בוטינסקי, שתיעד בכתב ידו: 'קבלתי מאת האדון יוסף בן זאב טרומפלדור מדגניה בגליל סך שלש (3) לירות מצרים בתור נדבה לקפת גדוד המתנדבים'.⁴⁸ זו הייתה זהותו הארץ-ישראלית אם כן: 'טרומפלדור מדגניה בגליל'. כעת נשלם.

יוסף טרומפלדור בגדוד נהגי הפרדות, רוכב על סוס, 1915-1916 (משוער) באדיבות מכון לבון לחקר תנועת העבודה

46 דיין (לעיל, הערה 12), עמ' 190.

47 לסקוב (לעיל, הערה 18), עמ' 89.

48 פתק מאת זאב ז'בוטינסקי, כ"ג באדר תרע"ה (9 במאסר 1915), אמ"ז, א 5/2-1; מכתב ז'בוטינסקי לז' גלוסקין, 4.3.1915, ז' ז'בוטינסקי, איגרות, ב: ספטמבר 1914-נובמבר 1918, ערך ד' קארפי, ירושלים 1995, עמ' 20.

חודשיים לאחר מכן השתתף טרומפלדור עם כמה עשרות מאנשיו בקרב הראשון בגליפולי. ערב צאתו שיגר 'דרישת שלום לכל. יכול להיות, האחרונה. אם אמות, הרי מותי בעד העם העברי, בעד משאת נפשנו'.⁴⁹ כעבור שנתיים, בלונדון, לאחר שנואש מקבלתו לצבא הבריטי, החליט לנסוע לפטרוגרד בעקבות מהפכת פברואר 1917. תקוותו לארגן שם הגנה עצמית יהודית ולהקים גדודי יהודים שיגיעו לארץ ישראל, השתנתה במהלך שהותו שם לארגון פועלים צעירים המתעדים לעלות לארץ במסגרת תנועת 'החלוץ'. פירושה המעשי היה דחיית הפצרתו של ז'בוטינסקי כי ימתין עימו למתן אישור לייסוד הגדוד היהודי בלונדון. ערב צאתו לפטרוגרד העלה טרומפלדור חשש כי צוללת תטביע את האונייה שבה עמד לנסוע, והוסיף: 'הנני רוצה למות מיתה יפה, מתוך שמחה, כראוי ליהודי המת על ארץ ישראל (הלא ענין [מטרת] נסיעתי - ארץ ישראל)'.⁵⁰ לחשש מהמות, למסירות לתקומת העם ולהצטרפות ל'החלוץ' נודעו משמעויות ממגוון היבטים החורגים מענייננו כאן, שביסודם הענקת משנה תוקף לאמירתו בבוא העת: 'טוב למות בעד ארצנו'.

דגניה, שנתורה בצד העות'מאני כשנעצר מסע הכיבוש הבריטי על גדות הירקון בדצמבר 1917, חוותה איום צבאי מוחשי של הרס כאשר טייסים גרמנים השתלטו על חצרה למשך חודשים במהלך 1918. 'הננו מפחדים שגורלנו יהיה כמו גורל דור המדבר שאל הארץ לא הגיע', כתב באותם הימים בוסל בשם חברי דגניה וחברותיה לרופין,⁵¹ במה שעלול היה להיות מעין 'מכתב פרידה' אחרון. אלא שמגמת גלגלי ההיסטוריה היטיבה עימם. מנגד, ז'בוטינסקי כתב לראש ממשלת בריטניה: 'אני מתנגד לעקרון שהיקף הפעולה המדינית של אומה מדוכאת יושפע, ברגע זה, מחשש של טבח בקבוצה קטנה של בניה'. מבעד למציאות זו הובלט הפער לא רק בין דרכו של ז'בוטינסקי לתמונת עולמה של דגניה. אין תימה שטרומפלדור, חסיד ההתנדבות ומגשימה לא פחות מז'בוטינסקי, נמנע מלהתנסח כמותו על היישוב החדש, אף שידע שבהפועל הצעיר ראו בקרירות את המעורבות הציונית במלחמה, ובכלל זה פקפקו גם בתוחלת ה'התנדבות' היקירה לצבא הבריטי. דגניה, כניסוחו רב המשמעויות של מוקי צור, 'לא האמינה במלחמת קודש אלא בעבודה'.⁵² נראה שהמבע החד ביותר לערך המזלזל שהפגין ז'בוטינסקי באותה עת כלפי דגניה ומקביליה בחיים היישובים מצוי באופן שבו תיאר את עלייתו השנייה של טרומפלדור בשלהי 1919. אז כתב על עברו הארץ-ישראלי:

49 מכתב מאת טרומפלדור, 6.5.1915, פוזנסקי (עורך) (לעיל, הערה 4), עמ' 116.

50 יומן, 13 יוני 1917, שם, עמ' 304.

51 בוסל אל רופין, י"ג בניסן תרע"ח (26 במארס 1918), הפועל הצעיר, 18.7.1920.

52 צור (לעיל, הערה 9), עמ' 45-46; ז'בוטינסקי אל לויד ג'ורג', 29.4.1917, ז'בוטינסקי

(לעיל, הערה 48), ב, עמ' 135. להקשרים נוספים הנוגעים לכך ראו: וגנר וכפכפי (לעיל,

הערה 6), עמ' 8-37; ש' לסקוב, 'אגדת טרומפלדור לפי ז'בוטינסקי', הציונות, כא (1998),

עמ' 67-76.

'פה היה לפועל חקלאי - כמדומני בדגניה - ולו היו לנו פועלים כמוהו, היתה העבודה העברית כובשת את הארץ זה מכבר'.⁵³ לא רק המחסור הכמותי נזכר, אלא שבמשתמע נדרש לכבוש את הארץ באמצעים צבאיים עקב רפיסותם של הפועלים החקלאיים הקיימים. החוד והעוקץ כווננו אל דגניה, כמדומני. חצי שנה קודם לכן נהרג בחיר פועליה של דגניה - יוסף בוסל. לשם נפנה.

מותו של בוסל

בפתח זמנים חדשים בתולדות הגשמת הציונות ועם בוא ימי הקמתו של הבית הלאומי בהתבסס על הצהרת בלפור, כבר נחשבה דגניה לסמל בעולם הציוני. הזדמנות משמעותית להיווכח בכך באה עקב טביעתו של בוסל בכנרת ביולי 1919. מות גבורה לא היה כאן. ספני הסירה שהפליגה מטבריה לדגניה נחלצו ללא פגע בשעה שבוסל, התשוש פיזית ממחלת הקדחת שטרם החלים ממנה, נפל טרף לגלי הים כשהוא חף מהוד ותהילת גיבורים. במלאות עשרים שנה למותו, אמרה בשלהי שנות המרד הערבי רעייתו חיותה: 'כן, רבים באים - נופלים, אך יצירתו - הקבוצה - לעד קימת'.⁵⁴ בעת המעשה ספרו לו ב'הפועל הצעיר': 'דגניה היתה לסמל - בוסל היה סמלה של דגניה'.⁵⁵ הצמא והכמיהה להופעת דמות אנושית קונקרטי של 'גיבור התיישבות שיתופית' על במת ההיסטוריה הציונית נענו אז בפעם הראשונה. אתוס ההתיישבות זכה לקורבן אידיאלי המאפשר לרקום מדמותו אלמנטים מיתיים, שסייעו בתמורה לטיפוח מרטרולוגיה המקדשת את ערך הקרבתו של הפרט למען מימוש הרעיון השיתופי וההשתקעות בקפר החלוצי. התהייה נותרה אותה תהייה שליוותה את העלייה השנייה מראשיתה: 'והיכן הם הבוסלים החדשים שיבואו להמשיך את עבודתו? שיוסיפו לטוות את יצירתו המקורית בכל כך מסירות ואומץ נפש כמוהו?'⁵⁶

אחת מזירות עבודתו של בוסל מחוץ לדגניה הייתה הקמת בית החלמה והבראה לפועלים במטולה מקיץ 1917 ואילך. מפלגת הפועל הצעיר נרתמה להגשמת הרעיון באמצעות קבוצת פועלות מתנדבות מפתח תקווה, מדגניה, מכנרת ועוד. חיותה בוסל, שהתקשתה למצוא את מקומה בדגניה מסיבות מגדריות ואחרות, הייתה דמות מרכזית ביישום הפרויקט, כמובן בעידודו של בן זוגה יוסף, שהיה מעורב בחיי הקבוצה מתחילתה ואף עבד בה לפרקי זמן קצרים. בני הזוג נטלו מעין 'שנת חופש' שברקעה מאבקים אידיאולוגיים על המשך דרכה של דגניה,

53 ז' 'בוטינסקי, 'נהגי הפרדים', הארץ, 2.12.1919.

54 ח' [בוסל], 'חיי', ג' חנוך (עורך), יוסף בוסל: עשרים שנה למותו, תל אביב תרצ"ט, עמ' 26-29.

55 'יוסף בוסל', הפועל הצעיר, 21.8.1919.

56 שם; חזן (לעיל, הערה 26), עמ' 80-86.

חיותה הרתה וחלתה וכשהחלימה חלה בוסל והתקשה להתאושש פיזית.⁵⁷ כאמור, חולשתו תרמה לטביעתו וכך, בדומה לטרומפלדור גם מותו הושפע משהות מזדמנת בגליל הצפוני.

לא מידי אדם נפל בוסל במערכות הציונות, אלא עקב פגיעיה של 'אמא טבע' – הכנרת. תנפילוב, רעו הקרוב של בוסל, לא היסס לבוא עימה חשבון: כוחות נפש גדולים דחפו והניעו את הקבוצה בראשית ימיה, שחזר, 'והוא המנוח, היה הראשון והמניע העיקרי. הוא בהתלהבותו הגדולה היה מעורר זיקים בכלנו. ממנו יצאה הלהבה אשר אחזה את כולנו והתפשטה אחר כך על פני כל רחבי הארץ. הים היה איתו וסביבו, וכמה טוב היה להתחמם לחומו ולאורו! ואת, ידידתי, באת וכיבית במימך הסוערים שלהבת-יה ז',⁵⁸ מבין השיטין נדמה כי התרעומת של תנפילוב הופנתה אל 'המולדת' שאותה ייחל בוסל לעצב עד שאזלו כוחותיו, לא פחות מאשר אל 'תבנית נופה' הגיאוגרפית שסומנה ב'כנרת'. מהותה של אותה שלהבת שביקש להצית 'האדם' בוסל תומצתה ביד האומן של יוסף חיים ברנר. הסופר, שסלד מן הנטייה הנפוצה לקדש את שמם של פועלים עוד בטרם מילאו ההתיישבות בפרט ומחנה הפועלים בכלל תפקיד של ממש בתחיית העם והמולדת, חרג הפעם ממנהגו והרשה לעצמו להתפעם: 'איש אשר היה סמל החיוב, סמל הבנייה, יסוד שביסוד', העיד על תכונותיו של מי שידע לנווט את דרכה של הקבוצה הראשונה בזכות כישרונו לתפקד בו זמנית כ'איש הרצון וההכרח'. וברנר שידע להתיישר ביכה במרי לב את יוסף שאבד: 'איכה נפל היקר והשלם בין אנשי משמרנו המעטים, המעטים כל כך'.⁵⁹

בניסיון להתאושש מן המהלומה שניחתה עליה, החליטה דגניה כעבור חצי שנה לחגוג בט"ו בשבט תר"ף יחד עם כ-800 ילדים מרחבי הגליל וכמאתיים אורחים (ובהם פקידי ממשל בריטים) נטיעת חורשה לזכרו של בוסל ועל שמו. רגשות הששון והאבל התערבבו ואף הועצמו בטקס החתונה של תנפילוב ובת זוגו חיה קסטנליץ שהתקיים באותו יום וששימש תמריץ לקיומה של החגיגה הגדולה. הכנרת ציינה את היום על פי דרכה, וסערה. כ-230 ילדים מטבריה נאלצו להישאר ללון בדגניה.⁶⁰ באותו עמוד בביטאון 'הפועל הצעיר' מ-13 בפברואר 1920 שסיקר את האירוע בדגניה, דווח גם על נפילתו של אהרן שר, קורבנה השני של תל חי שנהרג ב-6 בפברואר 'בעמדו על משמרת הלאום'. שר, חבר כנרת השכנה, טבע את הביטוי 'את המקום אין עוזבים, על הבנוי אין מוותרים', במאמר ששלח לכתב העת 'קונטרס' של אחדות העבודה ושהתפרסם חודש קודם לכן.⁶¹ הוא עלה

57 ת' אגמון, שדות אדומים: עד תל חי – חיי בנימין מונטר, ירושלים 2007, עמ' 244-255.

58 ת' [תנפילוב], 'לכנרת (לזכר חברנו יוסף, ג' אב תרע"ט)', בעבודה ובחיים, עלון דגניה א', 28 ביולי 1938.

59 יח"ב [י' חיים ברנר], 'ציונים', האדמה, תשרי תר"ף (ספטמבר 1919).

60 'מגליל התחנות', הפועל הצעיר, 13.2.1920; 'השבוע', שם.

61 שם; א"ש [א' שר], 'למשמר', קונטרס, י"ח בטבת תר"ף (9 בינואר 1920).

לגליל הצפוני יחד עם חבורה שמנתה גם שלושה מחברי דגניה – חיים ברקוביץ' ממייסדיה, צבי ליכטנשטיין (תמרי), המכונאי המחונן של הקבוצה הראשונה ושלום ברסקי, אחיו של משה שנהרג ושבא בשעתו לדגניה במקומו כמגשים אחת ממצוות בני אותו דור. הם נחלצו לשם במענה לתחינת איש מפלגתם נתן חפשי שעבד בקבוצת בית ההבראה במטולה, לנוכח החמרת המצב הביטחוני באזור, שהתבטאה בין היתר בהריגתו של ראשון נופלי תל חי, שניאור שפושניק ב-12 בדצמבר 1919.⁶² האחוזה הזאת קשרה באקראי בין דגניה לתל חי ממש בצמידות למועד הגעתו של טרומפלדור לגליל הצפוני.

מותו של טרומפלדור

טרומפלדור עלה לארץ בפעם השנייה ב-24 בנובמבר 1919.⁶³ בראש מעייניו ניצבה החתירה להעמדת תנועת 'החלוץ' כעמוד התווך להתארגנותו המחודשת של מחנה הפועלים הארץ-ישראלי, וזאת כנדבך במאמץ מזורז לאיחוד המסגרות המפלגתיות השונות בקרבם. מגמתו נתקלה במידה לא מבוטלת של קרירות בדגניה, שבדומה לדעת רוב הנהגת הפועל הצעיר הסתייגה מהאצה חסרת רסן של מעשה ההתיישבות ומתנופת יתר ארגונית-מוסדית שסופה עלול לשאת בחובה אכזבה וקריסה.⁶⁴ לעת עתה שימשה ההידרדרות הביטחונית המחריפה בגליל העליון כעילה לדחיית ההתקדמות בנושא. אף טרומפלדור זנח את העיסוק בפוליטיקה ויצא לצפון ב-18 או ב-19 בדצמבר. את מקומה של הפוליטיקה תפסה במחנה הפועלים הארץ-ישראלי ההיערכות הארגונית להתמודד עם תביעות השעה. בדיונים שהתקיימו בוועד המרכזי של הפועל הצעיר ב-10-11 בינואר 1920 התגלעה מחלוקת בין המתונים (אליעזר יפה, אהרן דוד גורדון ויצחק לופבן), שגרסו כי נחוץ לרכז את ההגנה סביב דגניה ובנותיה ובין האקטיביסטים (אליעזר שוחט, נחום טברסקי ויוסף אהרנוביץ) שטענו כי ברוח סיסמת המפלגה משכבר בדבר 'שמירה על הקיים', חיוני לשגר עזרה צבאית מיידית ליישובי הגליל הצפוני.⁶⁵ המחלוקת לא התירה את הספקות והפקפוקים בנוגע לתועלת ההיותות בגליל הצפוני והיטיב להביעה חבר דגניה, יצחק בן-יעקב, שבועיים

62 אגמון (לעיל, הערה 57), עמ' 292-296; 'הערת עורך', נ' רוגל (עורך), פרשת תל-חי: תעודות להגנת הגליל העליון בתר"ף (1919-1920), ירושלים 1994, עמ' 104. בהרכב קבוצת הצעירות שעבדה במטולה חלה תחלופה מעת לעת ובתקופה האמורה חברה אליה קבוצה מאנשי הפועל הצעיר שבנימין מונטר וחפשי היו במרכזה. שלום ברסקי נותר בתל חי ושני חבריו שבו לדגניה כעבור זמן מה.

63 י' אלמוג, 'תאריכים בתולדות טרומפלדור', אי"ט, 5-6-9-2.

64 שפירא (לעיל, הערה 10), עמ' 287-310.

65 פרוטוקול הוועד המרכזי של הפועל הצעיר, 10.1.1920-11.1.1920, רוגל (עורך) (לעיל, הערה 62), עמ' 159-164.

לפני הקרב האחרון: 'אין כאן שאלה פוליטית. הקורבנות הם לחינם. אין הולכים לגליל לא מתוך פחד, אלא מתוך הרגשה: למה ובשביל מה להיהרג?'⁶⁶ גישת האקטיביסטים במפלגה התקבלה והובעה באופן נחרץ במהלך הדיונים על המצב בגליל העליון שערך הוועד הזמני ליהודי ארץ ישראל ב-24-25 בפברואר. אהרנוביץ פסק ברוח אמרתו של שר, כי אם הפחד מהערבים הוא הקובע, 'אז נצטרך היום לעזוב את מטולה ומחר את טבריה ואחר כך מקומות אחרים'. אליעזר שוחט התנצח עם השקפת ז'בוטינסקי: 'שובו בחזרה משם ובנו פה את הקיים!'; שהסיפא שלה הדהדה לכאורה את גישת הפועל הצעיר משכבר: 'חבל מאוד שאדון ז'בוטינסקי היה שנתיים בצבא, לו היה הזמן הזה בקבוצותינו, כי אז היה עושה חשבון אחר'.⁶⁷ נדמה שהייתה זו האבחנה החריפה ביותר שנשמעה ערב הקרב האחרון בתל חי בין דרכו של טרומפלדור, שאומנם שהה בפרק הזמן האמור במגדל ובדגניה, לזו של ז'בוטינסקי.

ליפמן לוינסון, חבר הפועל הצעיר שעבד בדגניה ב-1914, עזב עם פרוץ מלחמת העולם לאירופה ושב באונייה 'רוסלאן' ב-19 בדצמבר 1919, ביאר בפשטות את העיקר: 'אין הלב מרשה לעשות אחרת', ולכן הולכים להגנת הגליל העליון גם החדשים, שלפני חודש ירדו מהאוניה'. בסרקום כואב תמה: 'והאיכרים ובניהם? [...] הישוב העירוני? הגם הם במתנדבים? והרי מטולה מושבה היא ולא "איזו קבוצה"? [...] מטולה הולכת ונחרבת? הגליל העליון בסכנה? דרושה עזרה מהירה? - אין דבר! ימתינו קצת'.⁶⁸ לימים תתאכסן בעליית הגג שבדירתו ברחוב בוגרשוב שבתל אביב המשוררת רחל לאחר שהורחקה מדגניה עקב מחלתה. לסוג גבורתה, שהוגדרה בפי רחל כצנלסון לאחר פטירתה, ככזאת המתייחדת ב'סוד גבורה המתגלה לא רק בשעת סכנה, כי אם גם ביכולת להביט ישר בפני אמת החיים, להכירה ולא להירתע מפני כל צרה ומכשול' - לא נודע אז ביקוש ציבורי.⁶⁹ מבוקשת ממנה הייתה גבורה אחרת, שנימיה טרדו את מנוחתה של רחל ובהזדמנות אחת הביעה זאת לפני לוינסון, כאשר קראה לו לראשונה את שירה, 'כאלה באביב ימותו', הנחתם בתהייה: 'ברכה היא או קללה?'⁷⁰ בשער האביב, ב-1 במאס 1920, נהרגו בתל חי יוסף טרומפלדור, בנימין מונטר, שרה צ'זיק, דבורה דראכלר, יעקב טוקר וזאב שרף.

מה עשו בסמיכות זמנים שניים ממעצבי הברכה והקללה שנטמעו בדרכו הביטחוני של היישוב בעשורים הבאים - ז'בוטינסקי ושרתוק? ובכן במכתב

66 פרוטוקול הוועד המרכזי של הפועל הצעיר, 14.2.1920, שם, עמ' 226-227. בישיבה זו עבר יפה לצדד בהישארות בדגניה.

67 פרוטוקול האסיפה העשירית של הוועד הזמני ליהודי ארץ ישראל, 24.2.1920-25.2.1920, רוגל (עורך) (לעיל, הערה 62), עמ' 251-256.

68 ל' לוינסון, 'יכול להמתין', הפועל הצעיר, 20.2.1920. ההדגשה שלי.

69 'אזכרה למשוררת רחל', ועידת הפועלות הרביעית, 23.1.1932, דבר, 27.1.1932.

70 ש' שבא, 'רחל בעליית הגג', שם, 7.5.1971.

מתל אביב ב-2 במאסר, לבטח עוד בטרם הגיע למרכז הארץ המידע על מה שאירע הרחק בצפונה, תיעד ז'בוטינסקי באורח מביך כי 'בשל השעמום המצאנו בימים אלה משחק מעניין: לו התרחש מבוול ויכולת להציל רק את עצמך ואדם נוסף מן המין השני, במי היית בוחר? אפשר למנות שלושה שמות. שרתוק סירב לנקוב בשמות, הוא רק אמר שראשי התיבות של השם בעברית בגימטריה ארבע. [...] ואני בחרתי בבלה, בנינה ובסופיה אוסיפנובה'.⁷¹ לא ההשתובבות עם בלה ונינה ברלין שהעסיקה לימים את הביוגרפים של ז'בוטינסקי הנשוי היא מענייננו כאן, אלא מילה אחרת בטקסט: 'שעמום'. היו מי שליבם הרשה להם לעשות אחרת.

לעומת ה'זיכור' הלירי והמעט עמום מבחינה רעיונית-פוליטית קונקרטיה שחיבר ברל כצנלסון ל'קונטרס' ושזכה להיחרת בקנון ההספד והזיכרון הקולקטיבי הישראלי, מאמר המערכת ב'הפועל הצעיר' שפורסם לאחר הקרב האחרון בתל חי ושהילל את השישה שנפלו 'על משמרת המולדת', ביקש בה בעת לקבוע הלכה ברורה בסוגיית העבודה והמלחמה: 'לא בדם אנו חפצים לגאול את ארצנו. לא בחרב אנו רוצים לכבשה, כי אם בעבודה. לא למלחמה באנו, לא לרצח ולכח הזרוע, כי אם לשלום'. הצבתם של העבודה והשלום במרכז אין פירושה נסיגה ורפיסות בהגשמת הציונות כאן ועכשיו, שכן 'באשר העובד העברי, חי או מת, שם אחזת נצח של האומה; ובמקום האחד שנפל, אלפים יבואו למלאות את מקומו ולהמשיך את עבודתו'.⁷²

דגניה לא הייתה פנויה נפשית לעילוי גורלו הטרגי של עוד גיבור הרואי, גם אם עבד בה כשנה. הזמן הקצר שחלף מאז מותו של בוסל לא הותיר בקבוצה הקטנה אנרגיה לסערת רוחות מטלטלת נוספת. 'מתנדבים' אחרים נמצאו עד מהרה בחיק תנועת העבודה ומחוץ לה, שהתיימרו לאמץ את זכרו של טרומפלדור ולטפח את מורשתו כפי חפצם הפוליטי והחינוכי. אף בהיעדר תיעוד, הרושם הוא שדגניה התייחסה לכך כמעט בבחינת 'ברוך שפטרנו' ממצוות עילוי האדם הנוספת שנחתה לכאורה לפתחה. באורח מידי היה עליה להיערך תחילה להתמודדות עם האיום הקיומי שנדמה כאורב לפתחה בעקבות פיגוי יישובי הגליל הצפוני. יוסף ברץ, נציגה של דגניה בוועד הביטחון שייסד מחנה הפועלים ושלמעשה תפס את מקומו של בוסל כנציג הציבור מטעמה של הקבוצה, הזהיר את מוסדות מפלגתו ב-6 במאסר: 'עליכם להתכונן, שלא נצטרך לעזוב חלילה גם את דגניה'.

71 ז'בוטינסקי אל בלה ונינה ברלין, 2.3.1920, ז'בוטינסקי (לעיל, הערה 48), ג, עמ' 121.

72 'על קברינו החדשים', הפועל הצעיר, 12.3.1920; קונטרס, כ"ב באדר תר"ף (12 במאסר 1920). להנצחת תל חי ולפולמוס על מגוון דימויי בימי היישוב ובישראל ראו: Y. Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago, IL 1995, pp. 39–47, 84–95, 148–167

לאחר שאזר מעט אומץ הצהיר: 'עלינו בני דגניה מוטלת אחריות גדולה, להגן על הנקודה הישובית הראשונה - הפתח לגליל התחתון'.⁷³

בהתקפה על יישובי דרום עמק הירדן ב-24 באפריל ננטשה דגניה ב', שעלתה על הקרקע שבעה חודשים קודם לכן. הרחק משם, בבסיסו בלוד, תינה את תחושותיו רעו של טרומפלדור, צבי שץ, שנמנה עם שרידי הגדוד העברי בצבא הבריטי: 'כל הלילה חשבתי על אודות החברים בגליל, על אודות הצעירות והצעירים שלנו, אשר המוות והעינויים כבר אורבים להם'. אלא שהגיבוי הצבאי הבריטי התנהל הפעם כהלכה וההתקפה נהדפה.⁷⁴ אילו לא שירתו צעירים ארץ-ישראלים בשורות הצבא הבריטי, האם הייתה פחותה מידת מחויבותו להגן על יהודים מפני התקפות הבדווים? אין לדעת כמובן. מה שברור הוא שבדומה לימי תל חי שוב מצאו עצמם צעירים הנכונים לשאת נשק, כמו שץ, כשהם מנוטרלים ומצויים מחוץ לזירת ההכרעה בכוח על גורל ההתיישבות היהודית עקב בחירתם להתנדב לגדוד העברי. בהספדו על תל חי תהה ברנר: 'היעמוד כל אחד ואחד מאתנו - ושם יוסף טרומפלדור וחבריו על שפתיו - במקום אשר יעד לו גורלו?⁷⁵ מתברר שהיה על מה לתהות ביותר ממובן אחד. ההיסטוריה תעתעה באקטיביסטים פעמיים בתוך זמן קצר מאחר שהמקום שגרסו שיעד להם גורלם נמצא הרחק מן המקום שבו נדרשה הימצאותם מבחינה ביטחונית. ביום שישי, 14 במאי 1920 - 28 שנים לפני יום שישי אחר ב-14 במאי - תיאר ברץ מעל דפי 'הפועל הצעיר' את מצבם של יישובי הגליל התחתון בחלוף כחודשיים מנטישת הגליל הצפוני. השבועה 'לא לעזוב את המקום' והדיבור על ארגון 'הגנה' הפכו לפרזות ריקות, כלשונו. אילו התנפלו כעת על מושבות האזור, 'ככבשים היינו נמלטים ולא היינו מוצאים מקום' שייוותר על כנו. שדות המושבות, סיפר, מלאים שוב בערבים וערביות, והם 'עומדים הכן גם עכשיו לבלוע אותנו בהזדמנות הראשונה'. לחזות האפוקליפטית שצפה היה מבחינתו, כנציג הציבור של דגניה, רק מענה אחד: 'עבודה עברית' במושבות.⁷⁶ ככלות הכול, ברץ ידע היטב מה רבה האמת בדברי הביקורת על דגניה שפורסמו בעיתון הימין 'דאר היום' בראשית 1920: 'ברחוב אחד של פתח תקוה או בפינה אחת של זכרון יעקב ורחובות נמצאת לא פחות עבודה עצמית, סבלנות ומסירות נפש מבכל דגניה'.⁷⁷ הנעשה בהן הוא שיכריע גם את גורלה של דגניה לשבט או לחסד.

73 ברץ אל הוועד המרכזי של הפועל הצעיר ולשכת הפועל הצעיר בחיפה, 6.3.1920, רוגל (עורך) (לעיל, הערה 62), עמ' 314-316.

74 ש' אביגור, 'ראשיתה של ההגנה', ב' דינור (עורך ראשי), ספר תולדות ההגנה, א, חלק שני, תל אביב 1956, עמ' 591-595; צ' שץ, אייר תר"ף (אפריל 1920), על גבול הדממה: כתבים, תל אביב 1990, עמ' 158.

75 י"ח ברנר, 'תל-חי', האדמה, אדר תר"ף (מארס 1920).

76 י' ב' [ברץ], 'מגליל התחתון', הפועל הצעיר, 14.5.1920.

77 מזקני הישוב, 'ידים למטה!', דאר היום, 2.1.1920.

באותם ימים תוארה דגניה כחיבה על ידי חיים וייצמן כ"ילד השעשועים של ארץ ישראל". מבחינת מנהיגה הנכנס של הציונות, הקבוצות, ובראשן דגניה, עשויות היו לשמש כ'צבא כיבוש' של אזורי ארץ חדשים, ולאחר שתשלמנה את משימתן הראשונית 'יש להניח שייצלמו'. הוא הרבה לשבח את דגניה בזכות השפה, העבודה ושאר גילויי החיים המתרחשים בה בעברית בלבד, אבל לא הסתיר את רתיעתו מחיי קומונה שמאליים, והעריך כי בחלוף זמן מה יירש המושב את מקומה.⁷⁸ האפשרות שהקבוצה תיעלם מן הנוף הציוני בפתחו של עידן חדש לא חמקה מעיניהם של ראשוני דגניה. בוסל, בהתבטאותו הציבורית הפומבית האחרונה ביוני 1919, ציין: 'הקבוצה נוצרה מתוך החיים, ואם יגיע זמנה לעבור מן העולם, גם אז לא באספה [ציבורית, מפלגתית, פוליטית] יחתך גזר דינה. אם תעבור הקבוצה מן העולם, הרי זכרה ישאר אצלנו כזכרון התקופה היותר מזהירה בתולדות עבודתנו'. אבל בדגניה לא התכוונו כלל ועיקר להשלים עם "הדיבוק" בדמות קבוצה שנקנס בהנהגה הציונית המתכננת להפכה למושב עובדים, והתנבאו כי קרוב היום שתדבר אליהם 'שפת המעשים, ארשת חיה ומדובבת את אותו הסוד, אשר יוצרי חיים שמרו עליו והשקיעוהו בחביון יצירה ומפעל'.⁷⁹ המצב הביטחוני, המאבק הפוליטי על דרכי בניינו של הבית הלאומי, הגב הכספי הרעוע של ההסתדרות הציונית והדמות המנהיגה שטבעה איימו לטלטל עזות את קיומה של דגניה ב-1920. ברם, בניגוד לטרומפלדור ולתל חי ששרדו רק בזיכרון ההיסטורי ובשדה הנצחה, שפר עליה גורלה הציוני הסוציאליסטי ותרכובת הקבוצה התבררה כמתכון מנצח בהוויה היישובית והישראלית למרות תהפוכות הדורות.

הנצחה ברוח דרכיהם של 'יוסף' מדגניה ומתל חי

בימים שבהם נהגו לשים דגשים אחרים בתחיית המפעל הציוני, קראה ב-1913 הקרן הקימת לישראל לציבור היהודי לתרום לגאולת הארץ באמצעות תרומת עצים ליער הרצל, שחלקו השתרע ליד בן שמן וחלקו סמוך לחולדה. בקרן הקימת נימקו את העדפת נטיעת העצים כאמצעי הנצחה על פני אבנים ופסלים:

78 פרוטוקול הוועד הפועל הציוני, 17.2.1920, ג' יוגב ו' פרוינדליך (עורכים), פרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני, פברואר 1920-אוגוסט 1921, ירושלים 1984, ב, עמ' 94; 'הועידה השנתית של ההסתדרות הציונית העולמית', 8.7.1920, העולם, 16.7.1920; וייצמן אל אברהם טולין, 31.8.1920-22, ח' וייצמן, אגרות, י: יולי 1920-דצמבר 1921, ערך ב' ואסרשטיין, ירושלים 1979, עמ' 62. וייצמן לבטח שאל את המכתם כי 'דגניה היא "ילד שעשועים" מספרו של ידידו, י' וילקנסקי, בדרך, יפו תרע"ח, עמ' 208.

79 'המועצה החקלאית של "הפועל הצעיר" בכנרת', הפועל הצעיר, 4.7.1919 (המועצה התקיימה חודש קודם לכן); י' ברקוביץ, 'הונאה עצמית', שם, 18.1.1921.

'לא מצבת אבן ושיש כי אם מפעל חי ומתפתח' מביא 'ברכה לתחיית הארץ'.⁸⁰ באותה רוח נטען מעל דפי 'קונטרס' שבוע לאחר הקרב האחרון בתל חי נגד אלה 'המרחפים בדמיונות בחיפוש צורה של מצבה לזכרו' של טרומפלדור. במקומה נתבע להקים לו את אותה מצבה שעוד בימי חייו הוא החל בבניינה - איחוד מחנה הפועלים הארץ-ישראלי. הסתדרות העובדים אומנם תקום בדצמבר 1920 כביטוי למגמת החתירה לאחדות שפיעמה בשורות הפועלים, אך לא מוסד זה אלא גדוד העבודה, שיוקם עוד קודם לכן בחודש אוגוסט, יישא את שמו. בניגוד להתנבאות הנכללת במאמר הנזכר, זו בהחלט לא הייתה הדרך להעמיד על קברו של טרומפלדור 'מצבת נצח',⁸¹ שכן הגדוד התפורר בהדרגה במחצית השנייה של שנות העשרים והתפוגג.

במלאות שנה למותו של בוסל הונצח זכרו ב'הפועל הצעיר': 'לא בספרים הנחיל לנו בוסל את ירושת רוחו - כי אם בחיים. לא במלים הריק לנו את שירת נפשו, כי אם בעבודה'.⁸² הסטת הדגש בהנצחת גדולתו של מי שראוי לראותו כגיבור היסטורי, מתחום הספר אל חיי המעשה, הייתה בגדר הוספת נדבך למכלול התמורות ששאף מחנה הפועלים לחולל בחיים היהודיים על כל רובדיהם. במסגרתה סומן קריטריון עקרוני שזכה מכאן ואילך להיחשב ראוי להנצחה: עבודה. במהלך מהותי זה נטבעה גם אמירה ברורה המנוגדת בתוכנה ובארסנל הערכים הנצמד לה, ממכלול השיקולים שהדריכו את עורכי קובץ 'זכור' הנודע ורב התהודה לגלגוליו השונים בארץ ישראל ובארצות הברית בשנים 1911 ו-1916.⁸³ נדמה שבוסל היה הדמות הציבורית המשמעותית הראשונה במחנה הפועלים הארץ-ישראלי שהלך לעולמו. הנצחת זכרו השתלבה עם ציון עשור להיווסדה של דגניה: 'מאויים גדולים לשחרור לאומי ואנושי הונחו ביסודה. מאבני צדק נבנתה, מנפשם ודמם של חלוצי המהפכה בעם העברי, המהפכה אשר תבוא מבפנים, אשר אינה כופה הכרה ושלטון באש ובחרב, אשר אינה מטיפה תורה שבעל פה, אלא מקיימה בגופה, מתחילה מעצמה, משינוי החיים של הפרט ומבניין דוגמת חיים בשביל אחרים'.⁸⁴

במשנה מרץ מבית נרתם גם ברץ לרקום את אגדת דגניה מנקודת ראות מקומית, להבדיל מזו ששמה דגש על הלכי רוח ערכיים נשגבים ומעוררי השראה אידיאולוגית באורח פוטנציאלי. בראשית מארס 1921, כאילו לא היה קרב אחרון

80 'בציונות: יער הרצל', העולם, 17.7.1913.

81 נ', 'זכרון', קונטרס, כ"ט באדר תר"ף (19 במארס 1920).

82 'לזכרו', הפועל הצעיר, 18.7.1920.

83 י' פרנקל, 'ספר "הזכור" משנת 1911 - הערה על מיתוסים לאומיים בתקופת העלייה השנייה', יהדות זמננו, ד (1984), עמ' 67-96; שפירא (לעיל, הערה 7), עמ' 109-111, 145; ש' טבת, קנאת דוד, א, ירושלים ותל אביב 1976, עמ' 341-357; מ' חזן, מתינות: הגישה המתונה בהפועל הצעיר ומפא"י, 1905-1945, תל אביב 2009, עמ' 57-62.

84 'לזכרו', הפועל הצעיר, 18.7.1920. ההדגשה שלי.

בתל חי בדיוק שנה קודם לכן, הוא סימן את בית הקברות בדגניה כאתר זיכרון והנצחה מרכזי:

ובפינה אחת שקטה 'לרגליה יגלגל הירדן את גלי גליו דור אחרי דור, דור אחרי דור...' שם נמצאת קבוצת מצבות והן דובבות ומספרות... האחד נפל חלל מידי שודדים בהגיגו על הרכוש הלאומי, השני קרבן רדיפת התורקים - תקופת חסן בק, השלישי קצה נפשו בתקוות הגדולות... לא האמין ואיבד את עצמו לדעת. הרביעי... החמישי... תשיעי... והאחרון אחרון - פסו כוחותיו במלחמת היצירה... התדלדל עד אפיסת כוחות ולא יכול היה להתגבר על גלי הים שבלעוהו... המקום הזה והדומים לו הם סמל לתולדות התיישבותנו בארץ. פה תחפשו ותמצאו את המעיין הבלתי פוסק של מסירות נפש שממנו שואב הצעיר הבא לעבוד בארצנו.⁸⁵

בחלוף שנה נוספת שבה וזכרה תל חי ב'הפועל הצעיר' במעין נימת התנצלות על שקצב החיים הנע במהירות קדימה משכיח את העבר, 'אפילו את העבר הקרוב ביותר'. וכך, 'ימי הזכרון, ימי הצער והכאב - אף הם הולכים ומתרבים. ויום את יום ישכח, ועל הדף המזהיר של תל-חי - המשך מדפים מזהירים קודמים לו - הולכים ומתוספים דפים חדשים'.⁸⁶ ב-28 בפברואר 1922 נתונה הייתה דעתם של עורכי 'הפועל הצעיר' להספדתו של אהרן דוד גורדון, מורה הדרך של דור העלייה השנייה, שהתגורר בשנות חייו האחרונות בדגניה ונפטר שישה ימים קודם לכן. חברי דגניה, ידע לתעד המאמר הפותח, מצאו בפנקסו מימיו האחרונים רשימה המסויגת מנקרולוגים והספדים, ראו בה מעין צוואה המביעה את 'רצונו המוחלט' ומיהרו להודיע זאת לעיתונים. 'נשמע אפוא, גם אנו לרצונו ולא נספידהו', קונן 'הפועל הצעיר', 'אך נלמד אותו ונלמדהו לדורות הבאים'.⁸⁷

ועדיין, פטור בלי כלום על תל חי כנראה אי אפשר היה, כאמור, אף אם היא רק דף מבין דפים מזהירים שקדמו לה, ואולי גם מישהו מחברי המפלגה הלין על ההתעלמות או השכחה. ב'הפועל הצעיר' הודו: 'הבניין תובע ובולע - ואנו נתבעים ונותנים מטובי חברינו - בונינו. אתמול, היום וגם מחר ניתן ואת אמת הבניין לא נגיה. וכשיבוא יום ובניינו יוכתר בניצחון השלום - אזי שם, על קברי החברים, תשמע לראשונה ברכת העם'.⁸⁸ כלומר, אין הכרח להזדרז בהנצחה ציבורית של נופלי תל חי וזו תמתין עד לרגע הניצחון, שיושג בשלום וממילא לא בכוח ובשדה הקרב. לעת עתה, עד בוא יום הניצחון בשלום, ביכרו בדגניה לספר כי בעת שנפרד גורדון מחבריה לפני לכתו, הוא קרא גם

85 י' ב' [ברץ], 'דגניה', שם, 2.3.1921.

86 'תל-חי', שם, 24.3.1922. ההדגשות שלי.

87 'א"ד גורדון ז"ל', שם, 28.2.1922.

88 'תל-חי', שם, 24.3.1922.

לילדים ונתן לכל אחד מהם 'עפרון לזכרון'.⁸⁹ עיפרון כצידה ליום המחר ולא חרב או אקדח.

מקריות לא הייתה כאן. מניה שוחט, מבכירי ארגון 'השומר' שהתפרק שנתיים לפני כן כחלק מתהליך ייסודה של ה'הגנה', ושבעניינים עקרוניים רבים חלקה על עורך 'הפועל הצעיר' אהרנוביץ, סיפרה לימים כי שררה ביניהם קרבה נפשית בלתי רגילה. מקורה של קרבה זו מתברר מעיון בדברים שאמרה בעת המחלוקת הרגשית העזה שהתחוללה ביום השנה הראשון לקרב בתל חי. למרגלות קברי החללים השתלהב פולמוס סוער בשאלה אם צריך להעתיק את הקברים לתל חי או להותירם בכפר גלעדי. בעוד הרוחות הולכות ומתלהטות, טיפסה שוחט על עגלה ופסקה: 'איש "השומר" אנוכי, ויחסי למוות פשוט הוא. מוות מהו? יהודה תיכנה לא בעבודה בלבד, היא תקום גם בדם, במוות. נפלו מגינים. ומה ההבדל היכן שכובות עצמותיהם? איני מבינה מה העניין כאן. ואפילו אם להעבירם – היש לעשות זאת בחיפזון דווקא וברוב פומבי ותפארה?'⁹⁰

כפירתו של אהרנוביץ בצורך לייצר ולגייס גיבורים, עם ובלי מרכאות, ולהאדיר את קורותיהם ואורחותיהם, למען הנחת תשתית לטיפוח מערכת מיתוסים לוחמניים שיעמדו לשירות המפעל הציוני, הובעה עוד בימי ההתנדבות לגדוד העברי ב-1918, שאותה שלל בתוקף. הוא ביטא בחדות את גישתו בעניין זה לאחר תום מלחמת העולם הראשונה: 'בשוויון נפש אנו מתייחסים לחינוך בנינו, שמילדותם מפטמים אותם בסיפורי בדים על דבר גיבורי מלחמה קדושים, ומשתדלים לנטוע בלבם הערצה לכל מיני שואפי קרבות, רוצחי אדם ושופכי דם. יש גם, שאנו מעטפים את החינוך הזה במעטפה של קדושה: חינוך הרגש הפטריטי, אנו קוראים לו, ומתענגים עליו'.⁹¹

חודשים ספורים לאחר שהתריע אהרנוביץ נגד חינוך הרגש הפטריטי באמצעות טיפוח פנתיאון של גיבורי מלחמה קדושים, הפכו תל חי וגיבורה טרומפלדור לצומת מרכזי בגיבוש מיתוס פולחן הגבורה הציוני בארץ ישראל ולביטוי לאומי המסמל את תחיית העם במולדתו. אין פלא שאהרנוביץ, אשר תמך טרם הקרב בתל חי בהישארות במקום, לא חיווה את דעתו על הנופלים בתל חי ונמנע מלהשתתף בעיצוב האתוס והמיתוס שנקשרו בטרומפלדור ובחבריו. בהתנגדות לטפח אגדה על הנופלים, למרות הניגוד ביניהם באשר לתפקיד 'הדם והאש' בהגשמת הציונות, פסעו שוחט ואהרנוביץ יחדיו.

89 'י ברץ', אהרן דוד גורדון: עשר שנים למוות', דבר, 29.1.1932.

90 ד' רבין, 'באזכרה הראשונה לחללי תל-חי', שם, 19.3.1961 (הדברים פורסמו אומנם בחלוף שנים רבות, אך כפי שמעיד רבין, הוא ציטטם מתוך רישום ביומנו שנעשה בסמיכות זמנים לאירוע המתואר); 'מ' שוחט, 'הצו המוסרי', דבר הפועלת, 29.5.1938.

91 'י אהרנוביץ, 'מעגל הקסמים', מעברות, א, א, אוגוסט 1919, עמ' 52.

בשלהי שנות העשרים ובראשית שנות השלושים, כאשר החיכוך בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית גבר בהתמדה, היטיב אב"א אחימאיר להקניט ולקנטר בשם ברית הבריונים והתנועה הרוויזיוניסטית את הנוער הסוציאליסטי העולה לקברו של טרומפלדור (בת' כמובן, לדידו של אחימאיר): מדוע אינם עולים לקבריהם של גורדון ובוסל, הלין, ובימים מאוחרים יותר ייחס לחברי דגניה פציפזם טולסטויאני ואחד העמי,⁹² שלא היה ולא נברא. ברם זה היה עוד נדבך בהתנגחות המתמשכת שניהל נגד כצנלסון שהשתבח כי נופלי תל חי לא רק 'ששמם לא נשכח, אלא שכבודם לא חולל, שלא הפכו בעיני העם ל"בריונים" ול"סיקריקין"'. כצנלסון סימן אז, במארס 1929, את קווי המתאר של המחלוקת הרעיונית-פוליטית סביב תל חי שתשרור לאורך שנים רבות, בהבלטת 'קלסתר פניהם המוסרי והחברתי של אנשי תל חי: אנשי עבודה, אנשי קבוצה, אנשי מהפכה וסוציאליזם. עולמם הרוחני היה דווקא "שטטנז" בלשונם של אחרים. בלשוננו: מזיגה חיונית של אהבת העם והארץ עם עיקרי האמונה של מוסר העבודה והצדק הסוציאלי'.⁹³

המזיגה שעליה הצביע כצנלסון התבטאה במלואה דווקא ברגעי מתח שפקדו מעת לעת את יחסיה של הציונות עם בריטניה. ביום פרסום הספר הלבן של שר המושבות הבריטי פספילד, ב-20 באוקטובר 1930, צוינו מלאות עשרים שנה לייסודה של דגניה. מאמר המערכת ב'דבר' ידע להתברך בעובדה ש'עשרות בדמותה ובצלמה עשתה דגניה, מאות ואלפים בחרו ללכת בדרך בונה'. היא 'למדה ולימדה את הקשה בתורות - היות יחד, בצוותא, זה ליד זה; הקם דור לעבודה, לקרקע ולהכרת אדם נעלה'.⁹⁴ חמש שנים קודם לכן, כאשר סיים הנציב העליון הראשון, היהודי הרברט סמואל, את פרק כהונתו, חידד משה בילינסון את לוח שילוב הדרכים של דגניה וטרומפלדור כשציין כי לא על נושא משרה רמה זו נבנות תקוותיה של הציונות, אלא 'בגאון היצירה המרוכזת, בכוחות הגליל והעמק, ובעת הצורך בקרבנות תל-חי - בעבודה העברית ובגבורה העברית - צפונה גאולתנו'.⁹⁵ הצירוף בטוהרתו.

92 א' אחימאיר, 'מתל-חי עד באר טוביה...', ד'אר היום, 11.3.1930; 'הנ"ל', 'יומן העם: לתל-חי', חזית העם, 3.3.1933; א' סיקרא [אחימאיר], 'שרשיה הרוחניים של דגניה', חרות, 28.10.1960.

93 ב"כ [ב' כצנלסון], 'דבר היום [מאמר מערכת]: מגיני תל-חי בחייהם ובמותם', דבר, 22.3.1929. אחימאיר, שלא נהג להייותר חייב במריבה הגונה, לבטח כשזו תובלה במסכת ההאשמות שהוטחו לכתובתו על רקע רצח ארלוזורוב ב-1933, טרח ברבות הימים להיפרע בחשבון אחרון, ולהעיד כי ב'תחרות' על פנתיאון תנועת העבודה, קבורתו של כצנלסון בכנרת הכריעה את הקרב מול דגניה שזכתה בגורדון. אב"א אחימאיר, 'לאחר האהבה, לאחר השנאה', המשקיף, 5.1.1945.

94 מ"ד [מערכת דבר], 'דבר היום: דגניה', דבר, 20.10.1930.

95 מ"ב [מ' בילינסון], 'דבר היום: הפרידה מעם הנציב', שם, 30.6.1925. ההדגשה שלי.

אפילוג

בטקס שנערך בדגניה לציון ארבעים שנה להקמתה, אמר יושב ראש הכנסת שפרינצק כי בדומה לעלייה השנייה דגניה היא מושג קולקטיבי: 'לא תאריך ותקופה בלבד, אלא פונקציה היסטורית'.⁹⁶ באותו אירוע, עשור קודם לכן, בוטאה המגמה להקנות מעמד נשגב לייסודה באופן ויזואלי ומוחשי בדמותו של גל אבנים שערמו ילדי דגניה א' וב', ובראשו הציבו סלע גדול. הגל, שמוקם בנקודה המקורית שבה חיה הקבוצה באום ג'וני ושנבנה מאבני השדות הסמוכים, לא היה פסל ואף 'לא מונומנט מפואר',⁹⁷ במושגים ישראליים כמובן. בניגוד לאריה השואג בתל חי, קשה לומר שהוא התנחל בלבבות כנקודת ציון לאומית רגשית בעלת ערך נפשי, אידיאולוגי ומשמעות סימבולית לדורות. בהשוואה לגל האבנים, הטנק הסורי שבמלחמת העצמאות נבלם ונעצר ב'גן מוֹלֵיָה' (שהוקם לזכרו של שמואל, בנם של חיה ותנחום תנפילוב שנהרג במלחמת העולם השנייה) השוכן בכניסה לדגניה, זכה למידה רבה יותר של הכרה והוקרה. אולם הוא נותר בגדר עדות מקומית לכך ש'רינת הבוקר, רינת הציפורים המופלאה' שנשמעה טרם ההתקפה הסורית המכרעת ב-19 במאי 1948, העידה ברגע המבחן הקיומי כי 'רינתנו אנו מימי חרפנו ועד הבוקר על אדמתנו זו העקובה בזיעה ודם לא הכזיבה'. דגניה עמדה במבחן האש ושילמה מחיר דמים כבד, בדומה לנקודות יישוב אחרות במלחמת העצמאות וגם בדומה לתל חי בשעתו: שמונה.⁹⁸ בד בבד ניתנה בקורות דגניה העדפה להותרת עמימות בסוגיית גבורת היחיד שהטיל את בקבוק המולוטוב שבלם את הטנק על הסף,⁹⁹ בבחינת כל אדם שנפל בקרב ראוי להיחשב גיבור.

בתל חי היו פנים לכאן ולכאן לא רק עקב המחלוקת על נסיבות פרוץ הירי אלא גם בהקשר לסוגיה אם טרומפלדור אמר מה שאמר טרם מותו. דני מס, עוד מעט קט מפקד מחלקת הל"ה, הלין לרגל 25 שנים לנפילת תל חי, שכאשר הוא שומע את סיפורי ותיקי כפר גלעדי, 'הרי פתאום נעלם כל הקסם האגדי. [...] כל הקסם אינו קסם, וכל הגבורה מתחילה להיות מפוקפקת. וזה מרגיז. [...] אתה רוצה שאותו גיבור לאומי יהיה לא רק סמל בפני העם, כי אם אתה רוצה לשמוע שגם ממש היה כן'.¹⁰⁰ הרושם הוא שדווקא פתרונו של גדוד העבודה ע"ש יוסף

96 'הגיעה השעה להקמת הריסות בתנועה הקבוצתית ובתנועה הציונית', שם, 8.10.1950.

97 'שלושים שנה לדגניה', שם, 17.12.1940.

98 בקרב על דגניה נהרגו, בין היתר, שישה מאנשי הקיבוץ ואישה אחת. בנסיבות אחרות נהרג חבר נוסף בימי המלחמה. ד' גלעד, 'רינת הבוקר לא הכזיבה', שם, 4.6.1948; בסער ביום סופה: המלחמה בשערי דגניה, אייר תש"ח (מאי 1948), דגניה א' שבט תש"ט.

99 א' ענבר, הטנק, אור יהודה 2018.

100 'דני בעט ובחרט', ערב י"א באדר תש"ד, מ' מגד, יומו האחרון של דני, ירושלים 1958, עמ' 18.

טרומפלדור בעניין מהות הגבורה היה לדרך המלך בתנועת העבודה לדורותיה, כפי שניסח יהודה רוזניצ'נקו ('יערי'): 'מפעלנו אינו [מפעל] של גיבורים אלא של עקשנים וקשיי עורף, והפרט אצלנו עם כל ערכו הראשוני בתנועה החלוצית אינו הכל. ואדרבא הוא נשחק כי אין מקום למפקדים בבנין ולהולכים בראש, כי רעמי ה"ברוד" [הפיצוץ] וצלילי פטישים מחרישים את קול הפרט, ויש מקום רק לריטם [מקצב] הממוזג של הקולקטיב הבונה, שהפרט בפנינתו מוסיף רק גוון וצליל שאינו מתרומם על הכלל ואינו מאפיל על אחרים'.¹⁰¹ על אף גדולת גבורתם וייחודה, סביר שטרומפלדור ובוסל לא היו פוסלים אבחנת יסוד זו לגבי אופן הישזרותם בקורות דגניה, תל חי והיישוב היהודי.

ככלות הכול, גם זאת יש לומר: דגניה לא הייתה לאתר זיכרון והותרה מרחב פעוט בלבד להתרפקות מסוג זה עליה ועל תורתה. הנהייה שריחפה בפרקי זמן מסוימים לאורך למעלה ממאה שנות קיומה להפכה ליעד מבקרים פופולרי שהוא בגדר תחנה מחויבת במסלולי טיול ותיירות (להר מירון, למשל) שפוקדים משפחות על טפס היוצאים 'לשאוף קצת אוויר' ולפוש, נהדפה נמרצות כפי שרטן דגנייתי אחד ב-1932: 'צריך לספר להם שקבוצה או קומונה איננה הפקר, כשם שלא מתפרצים לתוך בית פרטי, ככה אין להתפרץ בבית קבוצה'.¹⁰² מנהג עילויים של 'מחונני עפרה ומעצבי דמותה, אשר נספו בעבודה ובהגנה' לא בא בדגניה על חשבון טיפוחו של הבית הקיבוצי.¹⁰³ במלאת חמישים שנה להיווסדה של דגניה דנה ממשלת ישראל בשאלה אם וכיצד לציין את יובלה של הקבוצה הראשונה. שאיפתם של גולדה מאיר ויצחק בן-אהרן לקבוע בחוק את המאורע, נחסמה מכוח התנגדותם של ראש הממשלה בן-גוריון ובן דגניה היחיד בישיבה – שר החקלאות משה דיין, בנימוקי ממלכתיות וצדק היסטורי כלפי פועלים של יישובים אחרים.¹⁰⁴ העיתוי להטביע בלוח השנה הציבורי הישראלי את מפעל ההתיישבות העובדת ואת הלך הרוח הציוני-סוציאליסטי הוחמץ לעד.

מנגד, תל חי השתגרה כנקודת מוקד מושגית ערטילאית, נטולת זיקה למקום הקונקרטי דווקא, המייצגת זהות של גבורה והקרבה. מפרספקטיבה היסטורית נדמה כי הביטוי עז הרושם ביותר לכך במאה השנים שחלפו מאז, היה נאמו של זלמן רובשוב (שזר) במועצת ההסתדרות החמישים באצבע הגליל ב-14 ביולי 1943. למרגלות פסל האריה השואג הוא מיזג את 'צלילי גיבורי תל-חי' עם 'סגולת הנאמנות לישראל' והכריז: 'לא זהו המכריע אם אמנם יעלה בידכם לשמור על החצר לבל תשרף, כי אם זהו המכריע מאוד בגורל תולדותינו – כיצד תשמרו

101 י' רוזניצ'נקו, 'לי"א אדר (קטעי הרהורים)', מחיינו, י"א באדר ב תרפ"ז (15 במארס 1927).

102 דגנייתי, 'על "הטיולים העממיים"', דבר, 29.5.1932.

103 קבוצת דגניה א', 'דבר קבוצת דגניה', כ"ה תשרי תשכ"א (16 באוקטובר 1960), אק"ד; י' ברץ,

כפר על גדות הירדן, תל אביב 1960, עמ' 138-143.

104 פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל, 11.12.1960, א"מ.

עליה, ואיך תתגלו אתם ביום שמירתה; לא בתוצאותיה של המערכה תלוי נצחונכם – התוצאות אינן תלויות בכם – כי אם באופן עמידתכם במערכת הגבעה הזאת תלוי עתיד מפעל דורנו'. אופן העמידה נגזר מ'חיסון נפשי', כהגדרתה של ההיסטוריונית איל כפכפי, הנדרש למנוע נסיגה ובריחה מן הקשיים המובנים בתהליך הגשמת הציונות. זה היה גרעין לקחה של תל חי, לדידם של מנהיגי מחנה הפועלים הארץ-ישראלי. חפצם לעצב באופן מודע את אופיו של ציבור הפועלים, ולהטביע בו את ההכרה כי אסור לסגת עד הרגע האחרון, ניזון מאמונתם שרק ציבור המאמין בכך באמת ובתמים יעשה את הבלתי אפשרי לאפשרי. קו היסוד המעצב הנדון חיבר בין פרשת תל חי לקורות הקבוצה הראשונה. רובשוב הבהיר שבחישול הכישרון הנפשי של בנות היישוב ובניו ל'הגן על יצירתם עד קצה גבול החיים ולאחריו', טמון היה העיקר.¹⁰⁵ בעניין זה צעדו יד ביד שני ה'יוסף' – בוסל וטרומפלדור – ודמות המופת הדגנייתית היטיב לבטאו: 'תמיד צריך לשאוף להגיע לקילומטר אחד יותר רחוק מאשר אנו מסוגלים, ואז אולי נגיע למקום שאנו מסוגלים להגיע'.¹⁰⁶ מילת המפתח במימרה זו, ככל שהדברים אמורים ברגע חייהם האחרון של השניים האלה הייתה 'אולי'. הם לא זכו. דרכם זכתה.

105 ז' רובשוב, 'עם צללי גבורי תל-חי', 14.7.1943, פרוטוקול המועצה החמישים של ההסתדרות, תל אביב 1944; וגנר וכפכפי (לעיל, הערה 6), עמ' 52; א' כפכפי, 'החלוציות הלאומית של יצחק טבנקין', קתדרה, 48 (1988), עמ' 125-126.
106 י' אלקנה, 'מדגניה לנהלל', דבר הפועלת, 28.10.1936.